

Groen

Mr. G. Groen van Prinstererstichting | Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

*Grote vermogens-
ongelijkheid is voor
niemand een feest*

Pagina 12

*'Er lopen altijd
dingen mis –
maar er is genade'*

Pagina 28

*Balanceren
tussen vrijheid
en beheersing*

Pagina 56

Economische ongelijkheid:
Eerlijk zullen we alles delen?

Groen is een uitgave van

Wetenschappelijk
Instituut
ChristenUnie

ChristenUnie
Bestuurdersvereniging

Inhoud.

- 06 Mensen van de derde weg
Door Joost Hengstmengel
- 14 Grote vermogensongelijkheid is voor niemand een feest
Interview met Ingrid Robeyns
- 21 En ergens rent een kip
Column door Frank Bosman
- 22 Naar een rechtvaardiger belastingstelsel
Door Eppo Bruins, Pieter Grinwis, Gert-Jan Huisman en Laurens Wijmenga
- 28 'Er lopen altijd dingen mis – maar er is genade'
Interview met Lans Bovenberg
- 34 Ongelijkheid in de cacaoketen:
extreme armoede, extreme rijkdom
Door Antonie Fountain
- 38 Gemeentefinanciën in tijden van krimp
Door Robert Mourik, Tim Kuijsten en Ruben van de Belt

Boeken.

- 46 Recensies

Actueel.

- 56 Balanceren tussen vrijheid en beheersing
Interview met Robert van Putten
 - 61 Olifant in de kamer
Column door Wouter Beekers
 - 62 Een bijsluiter bij wiskundige modellen:
hoe gebruik je ze in de politiek?
Door Wilhelm Kolkman en Maarten Verkerk
 - 68 Ja/ maar: Verhoog de erfbelasting
Door Jan Post en Pieter Stam
-

Ongelijkheid

Elk jaar vinden over de hele wereld de zogeheten Justice Conferences plaats. Het van oorsprong Amerikaanse evenement richt zich op thema's als uitbuiting en sociale gerechtigheid en laat de voornamelijk christelijke bezoekers hierop reflecteren. Met uiteenlopende bijdragen sporen internationale beroemdheden, theatermakers, *influencers* en gewone mensen de bezoekers aan om om te zien naar de wereld waarin zij wonen; om die wereld te zien met Gods ogen. Door de hele Bijbel klinken immers de wetten van Gods Koninkrijk over recht en armoede, kwetsbare groepen en goed bestuur.

Op de eerste Nederlandse editie van de Justice Conference (2018) sprak Ruth Valerio, Brits theologe en directeur van Tearfund. In haar theologische werk wijst ze op de relatie tussen economische ongelijkheid en ecologisch lijden en op Gods liefde voor Zijn gehele creatuur, niet alleen voor mensen. Op de conferentie nodigde ze mensen daarom uit om verliefd te worden op de wereld om zich heen, op de natuur en op alles wat de wereld bewoont. Want alleen diepe liefde kan de bron zijn van hoopvolle verandering. Daar kunnen ook wij, hoopvolle realisten, ons door aangesproken weten.

Maar waarom eigenlijk? Nederland is toch een heel egalitair land met relatief weinig ongelijkheid. Totdat je verder kijkt en bijvoorbeeld ook langjarige trends en onze positie ten opzichte van minder bedeelde landen meeweegt. Met nog maar nauwelijks zicht op de gevolgen van de crisis waarin we leven, brengen we in deze *Groen* de politieke implicaties van economische ongelijkheid in Nederland aan het licht. Kent Nederland eigenlijk wel ongelijkheid? Is ongelijkheid per se onrechtvaardig? En wat mogen we hierin verwachten van de politiek?

Esther Paul-Jonker
hoofdredacteur

Doet u ook mee aan ons lezersonderzoek? Zie pagina 71.

Mensen van de derde weg

Wie het tien jaar geleden over economische ongelijkheid had, werd al snel versleten voor marxist. Maar dankzij de Franse econoom Thomas Piketty is het thema weer helemaal terug van weggeweest. De exemplaren van zijn boek *Kapitaal in de 21ste eeuw*, waarin hij zijn zorgen uit over een alsmaar groeiende vermogens- en inkomensongelijkheid, gingen als warme broodjes over de toonbank. Ook in ons land trad de ‘rockstar-econoom’ op voor volle zalen en was hij, op uitnodiging van Jesse Klaver, te gast in de Tweede Kamer. Kortgeleden verscheen het vervolg op zijn bestseller: *Kapitaal en ideologie*. Dit boek heeft een meer historische insteek en gaat over de verhalen en ideologieën die ongelijkheid rechtvaardigen en in het verleden hebben gerechtvaardigd. Over de bijdrage van het christelijk denken worden we bij Piketty niet veel wijzer. Vandaar de vraag: wat is het christelijke verhaal over economische ongelijkheid?

Door Joost Hengstmengel

Economische ongelijkheid in een samenleving vraagt om een legitimering. Waar dergelijke redenen ontbreken of wegvallen, dreigt het economische en politieke bouwwerk in te storten, aldus Thomas Piketty. Zijn nieuwste boek, *Kapitaal en ideologie* (2020),¹ gaat over de geschiedenis en ontwikkeling van wat hij *régimes inégalitaires* noemt. In de Nederlandse uitgave is dit kernbegrip ‘ongelijkheidsregime’ helaas wegvertaald. Piketty doelt ermee op het geheel van ‘discoursen, narratieven en ideologieën’ en de daaruit voortkomende instituties en structuren die economische ongelijkheid tussen mensen rechtvaardigen. Eenvoudiger gezegd worden in bepaalde tijdperken verhalen verteld en bijbehorende politiek-economische structuren opgetuigd die ongelijkheid helpen in stand te houden. Vandaag de dag cirkelt het legitimatieverhaal om zaken als het eigendomsrecht, ondernemerschap en verdienste, terwijl in vroeger tijden weer heel andere verhalen over ongelijkheid de ronde deden.

In het historische deel van zijn boek gaat Piketty uitgebreid in op allerlei premoderne ongelijkheidsregimes. Ook het christendom komt aan bod. Zo behandelt hij de middeleeuwse standenmaatschappij, het kerkelijk eigendom en christendom en slavernij. De kerk uit het verleden tekent hij als een “bezittende organisatie”. De christelijke verhalen, de ideologische kant van het ongelijkheidsregime dus, komen echter nauwelijks ter sprake. Veel verder dan de observatie dat Jezus’ uitspraak over het oog van de naald werd ingehaald door een nieuwe waardering van rijkdom onder christenen, komt Piketty niet. En dat is jammer omdat, zoals hij terecht opmerkt, verhalen en ideologieën in de geschiedenis zo’n bepalende rol hebben gespeeld. Maar wat zijn dan die christelijke narratieven over economische ongelijkheid die Piketty had kunnen navertellen? Wat is het verhaal van het christendom over verschillen in bezit en inkomen?

Rode lijnen | Het historisch verantwoorde antwoord op deze vraag moet natuurlijk zijn dat zo’n verhaal niet bestaat. Er is niet zoiets als *het* christelijke verhaal over ongelijkheid. Alleen al de Bijbel bevat verschillende perspectieven op bezit en rijkdom en armoede. Christenen hebben de eeuwen door zeer verschillende ideologieën aangehangen, variërend van hiërarchisch tot egalitair en van conservatief tot progressief. Ook nu manifesteren christenen zich in een variëteit aan kerken, politieke partijen en maatschappelijke bewegingen met sterk uiteenlopende opvattingen over economie en ongelijkheid. Het is weinig zinvol om

AUTEUR

Dr. Joost Hengstmengel is econoom en filosoof. Hij is universitair docent aan de Theologische Universiteit Kampen en als onderzoeker verbonden aan het Erasmus Economics & Theology Institute (EETI). In oktober verschijnt van hem het boek *De Homo Economicus. Een familiegeschiedenis*. (Boom).

SAMENVATTING

- Ongelijkheid werd, in tegenstelling tot armoede, niet als absoluut probleem gezien.
- Het ideaal van gemeenschappelijk vruchtgebruik van de aarde leeft naast de praktijk van privébezit.
- De christelijke notie van gelijkheid voor God impliceert nog geen radicaal egalitarisme; de economische ‘derde weg van het christendom’ laveert tussen verschillende economische stromingen.

al deze – niet zelden tegenstrijdige – opvattingen in heden en verleden in kaart te brengen.

Wel zijn er in de tweeduizend jaar lange geschiedenis van het christelijk denken over economie en ongelijkheid een aantal rode lijnen te ontwaren. Het gaat om denkbeelden die na tot ontwikkeling te zijn gekomen in de vroege kerk, onderdeel zijn gaan uitmaken van het geloof van alle tijden en alle plaatsen. Dat ze nooit op de instemming van iedere christen hebben kunnen rekenen, spreekt vanzelf. Belangrijker is dat ze altijd breed gedragen zijn geweest. Om te bepalen om welke denkbeelden het gaat, biedt het *Compendium van de sociale leer van de kerk*² een aanknopingspunt. Dit document geeft een compleet overzicht van de katholieke sociale leer sinds de encycliek *Rerum novarum* uit 1891. Het bouwt net als de onderliggende kerkelijke documenten voort op het denken van de kerkvaders en de middeleeuwse theoloog Thomas van Aquino, en verraadt zo de rode lijnen waar we naar op zoek zijn. Lijnen overigens die net zo goed lijnen zijn in het protestantse denken, waarin nooit een breed gedeelde sociale leer tot stand gekomen is.³

Van ideaal naar realiteit | Een eerste rode lijn in het christelijke denken over economische ongelijkheid is wat het *Compendium* het geloof in de “universele bestemming van de goederen” noemt. Al bij de kerkvaders uit de eerste eeuwen lezen we dat God de aarde en alles wat daarop is, heeft bestemd voor de hele mensheid. Van nature was alles gemeenschappelijk en had ieder mens het recht om de vruchten van de aarde te gebruiken

voor zijn of haar levensonderhoud.

Aangezien iedereen min of meer dezelfde basisbehoeftes heeft, bestond er dus ooit een situatie van natuurlijke gelijkheid. De eerste christengemeente in Jeruzalem, zoals beschreven in het boek Handelingen der Apostelen, is vaak beschouwd als een terugkeer naar deze situatie: een groep gelovigen die alles gemeenschappelijk had en ervoor zorgde dat niemand gebrek leed. De latere kloosterordes waren op dezelfde leest geschoeid.

Hoewel economische gelijkheid een paradijselijk ideaal bleef, heeft de christelijke traditie zich altijd (ik generaliseer hier en in het vervolg) een voorstander getoond van privaat eigendom. Het *Compendium* spreekt van een “recht op privé-eigendom”. Mensen mogen zich met hun arbeid delen van de aarde en van wat op de aarde is toe-eigenen. Begin vorige eeuw woedde er onder historici een debat of vroegchristelijke schrijvers hier niet heel anders over dachten. Waren de kerkvaders niet eigenlijk communisten *avant la lettre*? Bij sommige van hen lezen we inderdaad zeer negatieve uitlatingen over privé-eigendom. Ambrosius van Milaan, bijvoorbeeld, schrijft de omslag van gemeenschappelijk bezit naar privé-bezit toe aan de onverzadigbare hebzucht van mensen. Dat het kon worden beschouwd als gevolg van de zondeval, nam echter niet weg dat ook de kerkvaders privé-eigendom als realiteit aanvaardden. Al was het maar omdat alleen bezitters gehoor kunnen geven aan de evangelische opdracht tot vrijgevigheid.

Tegenwoordig staat privé-eigendom onder christenen in een positiever daglicht. In de katholieke sociale leer wordt het getypeerd als een “verlengstuk van de menselijke vrijheid” en passend bij de

“De theologische verklaringen van ongelijkheid vormen niet de fraaiste bladzijdes uit de geschiedenis van het christendom.”

autonomie van mens en gezin. Tegelijkertijd sluit zij de ogen niet voor de keerzijden ervan, waaronder het gevaar van (te grote) ongelijkheid. Privé-eigendom mag een recht zijn, absoluut of onaantastbaar is dit recht niet. Ten diepste behoort alles toe aan God. Mensen zijn, om een onder protestanten populaire term te gebruiken, slechts rentmeesters. Het *Compendium* legt uit dat het privébezit uiteindelijk ondergeschikt is aan het gemeenschappelijk gebruik van aardse goederen. De scheppingsgaven blijven hoe dan ook bestemd voor het voortbestaan en de ontwikkeling van de hele mensheid. Dit betekent dat privébezit, om voor rechtmatig bezit door te gaan, sociale verplichtingen met zich meebrengt. Onze bezittingen moeten niet alleen onszelf maar ook anderen tot voordeel strekken en uiteindelijk dienstbaar zijn aan het algemeen welzijn.

Ongelijkheid is in deze visie alleen gerechtvaardigd wanneer de beterbedeelden het bovennoodzakelijke geld en bezit kunnen laten ‘werken’ voor anderen. Met andere woorden: rijken zijn geroepen om hun bezit “tot productiviteit te bestemmen”, of het toe te vertrouwen aan anderen die deze wens

hebben. Met de laatsten zullen armen en minderbedeelden bedoeld zijn, die in het christendom vanouds een bijzondere plek hebben. De “preferentiële optie voor de armen”, noemt het *Compendium* deze voorkeursliefde. Toch is het weggeven van geld en bezit aan de armen meer dan een uiting van naastenliefde. Wanneer de armen ontvangen wat hen krachtens de universele bestemming van aardse goederen toekomt, is dit een daad van rechtvaardigheid. De kerkvaders, die dezelfde ideeën vertolken, zien in de liefde voor en rechtvaardigheid jegens de armen in feite de oplossing voor economische ongelijkheid. Waar rijken uit hun overvloed onophoudelijk aalmoezen geven aan de armen, wordt de kloof tussen arm en rijk geleidelijk aan gedicht.

Geen absoluut kwaad | Armoede is door christenen de eeuwen door als een kwaad beschouwd dat moet worden bestreden. Zorg voor de armen – en zelfs het hele idee van ‘armen’ – kan als een (joods) christelijke uitvinding gezien worden. Tegelijkertijd, en ook dat is zo’n rode lijn, heeft het christendom ongelijkheid nooit als een absoluut kwaad willen aanmerken.

Economische ongelijkheid, en in zekere zin ook armoede, was veeleer een relatief kwaad: het zou er niet zijn als God, die het toelaat te bestaan, er geen diepere (bij)bedoelingen mee had.⁴ Afgaand op Jezus' uitspraak "de armen zullen altijd bij u zijn" hoefde *en* kon armoede blijkbaar niet opgelost worden. De theologische verklaringen van ongelijkheid vormen niet de fraaiste bladzijdes uit de geschiedenis van het christendom, maar zijn zeker tot de twintigste eeuw verkon-digd. In het *Compendium* hebben ze geen plaats meer. Al wordt ook daar op basis van de genoemde Bijbeltekst gewaar-schuwd tegen "Messiaanse geloofsvor-men" die menen dat armoede volledig uit de wereld geholpen kan worden.

De meest gangbare theologische verklaring voor het bestaan van ongelijkheid was ongetwijfeld dat het ruimte schept voor deugdzaamheid. Voor min-derbedeelden en armen gold dat zij zich konden oefenen in bijvoorbeeld ijver, tevredenheid en, wanneer zij steun ont-vingen van anderen, dankbaarheid. Voor de beterbedeelden en rijken was onge-lijkheid een leerschool voor onder meer medelijden, vrijgevigheid en eveneens dankbaarheid, maar dan voor het over-vloedige dat zij zelf hadden gekregen. De consensus was dat de staat van armoede wat betreft deugd – en daarmee *echt* geluk – de meeste voordelen bood. "De moeder van de deugd", werd armoede genoemd. Naar verluidt stonden armen dan ook dicht bij God: ze stonden aan minder verleidingen bloot en zouden eerder hun toevlucht bij de hemel zoeken. Vandaar ook dat Jezus kon stellen: "zalig zijn de armen".

Rondom het thema vrijgevigheid ont- stond al in de vroege kerk een theologie

van de aalmoes.⁵ Rijken konden rekenen op de vergeving van (kleinere) zonden als zij geld of goederen schonken aan de armen. "De aalmoes die men aan de armen verstrekt (...) is een daad van gerechtigheid die aan God welgevallig is", zegt het *Compendium de Katechismus van de katholieke kerk* na. Van de armen op hun beurt werd verlangd dat zij in ruil hiervoor voorbede zouden doen voor de rijken bij God. Zo bezien hadden rijk en arm elkaar nodig en waren zij er voor elkaar. Dit verklaarde ook waarom God ongelijkheid had toegestaan. Volgens diverse kerkvaders uit de tijd van Augus- tinus had God gemakkelijk alle mensen rijk kunnen maken, maar koos Hij ervoor armoede toe te staan. Hierdoor ontstond voor de rijken een mogelijkheid om goed te doen en zo vergeving te ontvangen, en konden de armen zich oefenen in geduld en dankbaarheid.

Bedenkelijker was de verklaring dat ongelijkheid nodig is voor economische en politieke stabiliteit. Wanneer ieder- een rijk was, bestond er voor niemand de noodzaak om te werken en anderen te dienen, met alle gevolgen van dien voor de economie. Volledige gelijkheid was bovendien ongewenst voor de orde in de samenleving. Wanneer er geen verschillen in rijkdom en bezit waren, zou onduidelijk zijn wie er moest regeren en wie worden geregeerd. Reeds in de vroegchristelijke theologie doen deze ideeën de ronde als argument tegen hen die beweren dat het de goddelijke voor- zienigheid uit de hand loopt. Ongelijk- heid is geen teken van wanorde, maar juist een vereiste voor een welgeordende samenleving. Het zal niet verbazen dat deze verklaring, die eeuwenlang door christelijke denkers is herhaald, geen

plaats meer heeft in de tegenwoordige katholieke sociale leer.

Geen egalitaire religie | Dit laatste brengt ons terug bij het hedendaagse denken over ongelijkheid, dat in een belangrijk opzicht afwijkt van het traditi- oneel-christelijke denken. Natuurlijk, de bezorgdheid om ongelijkheid en zeker de zorg voor de minderbedeelden en gemar- ginaliseerden heeft christelijke wortels. Tom Holland schrijft erover in zijn recente boek waarin hij de doorwerking van het christendom in onze moderne cultuur aantoot.⁶ Een fundamenteel verschil is echter dat ongelijkheid van een theolo- gisch een politiek-economisch probleem geworden is. De toenemende ongelijkheid in onze tijd roept bij de meeste mensen niet direct meer theologische vragen op maar veeleer 'technische': hoe komt het en hoe kunnen we het oplossen? Economen als Piketty maken zich vooral zorgen om de gevolgen van ongelijkheid voor de politieke stabiliteit en het materiële wel- zijn van de armen – niet om verantwoord rentmeesterschap of de verlossing van de rijken. Ook dat, de hele benadering van het ongelijkheidsvraagstuk, kunnen we met Piketty een discours of narratief noemen. De manier waarop we naar ongelijkheid kijken is nooit neutraal en wordt in sterke mate bepaald door ons mens- en wereldbeeld.

In dit artikel heb ik betoogd dat er niet zoiets is als *de* christelijke visie op ongelijkheid, nu niet en in het verleden niet. Wel zijn er rode lijnen te ontdek- ken van het vroege christendom naar de hedendaagse katholieke sociale leer, die de contouren schetsen van zo'n visie. Piketty waarschuwt ervoor niet zomaar af

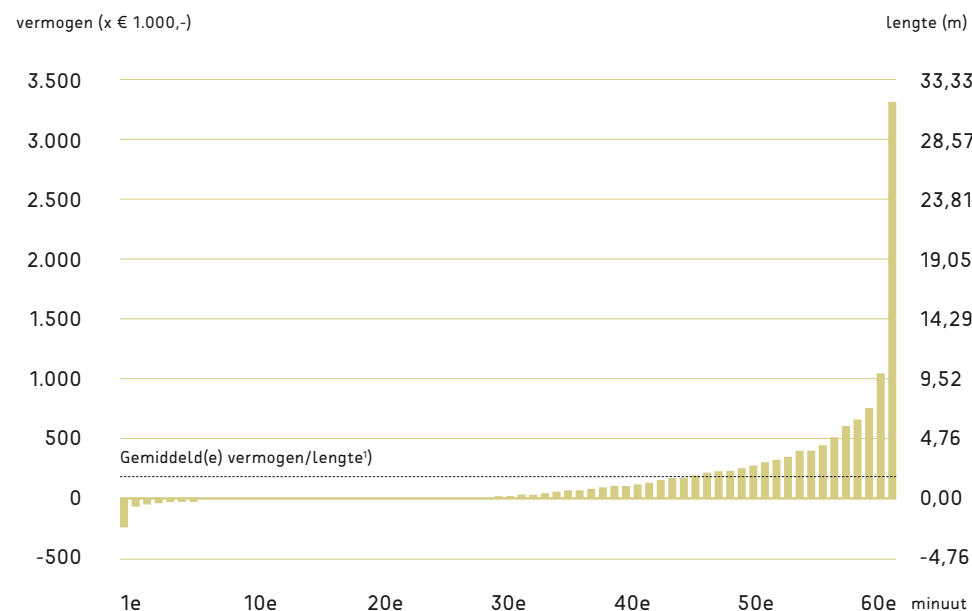
te gaan op woorden. Christendom, islam en boeddhisme, schrijft hij, "noemen zich egalitaire religies (in principe heeft iedereen op dezelfde manier toegang tot God en tot de wijsheid, ongeacht zijn oorsprong en sociale klasse), in theorie althans". In praktijk hebben ook deze godsdiensten ideologieën voortgebracht die sociale en economische ongelijkheid recht praten, aldus de Franse econoom. Dat er ruimte zit tussen theorie en praktijk is ongetwijfeld waar. In het boek van de geschiedenis van het chris- tendom zitten bladzijdes die we vanuit hedendaags perspectief zwart noemen, ook wat betreft het in praktijk brengen en laten bestaan van grote ongelijkheid. De suggestie dat het christendom gelijkheid voor God theoretisch door- trekt naar economische gelijkheid lijkt me echter onjuist.

Christenen werden aanvankelijk 'men- sen van de weg' genoemd. Economisch gezien bleken het de eeuwen door vaak mensen van de derde weg te zijn. Het christendom verlangde terug naar een paradijselijke gelijkheid en gemeenschap- pelijkheid, maar accepteerde evengoed dat het opheffen van alle ongelijkheid utopisch en wellicht zelfs strijdig met het goddelijk plan zou zijn. Het christendom laveerde – in moderne termen – doorgaans tussen economisch egalitarisme en hië- rarchisme. Het was in de regel communis- tisch noch zuiver kapitalistisch, socialis- tisch noch liberalistisch. In die zin was en is het even ongrijpbaar als zijn naamgever, die de armen zalig kon noemen. Diezelfde naamgever riep op om de hongerigen te voeden, de dorstigen te laven en de naak- ten te kleden. Ongelijkheid kan blijkbaar een mensonwaardige ondergrens hebben die roept om vrijwillige herverdeling.

Welvaartsspreiding

De Nederlandse econoom Jan Pen publiceerde in 1971 een beroemd geworden manier om **vermogens en inkomensverdeling** in beeld te brengen. Stel je voor, alle huishoudens van Nederland passeren in één uur. Ieder huishouden wordt vertegenwoordigd door één persoon van het huishouden. Het vermogen van het huishouden wordt uitgedrukt in de lengte van die persoon. Deze **optocht** als grafiek brengt de vermogensverdeling in Nederland in beeld (2018).

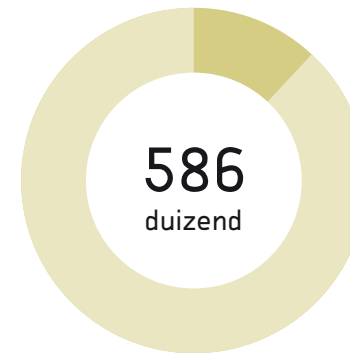
Parade van Pen: vermogen op 1 januari 2018*

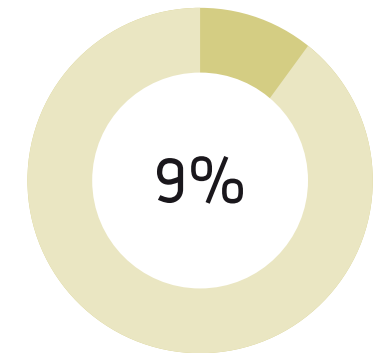
* Voorlopige cijfers

¹: Gemiddeld vermogen € 182.700. Gemiddelde lengte 1,74 meter

De eerste tien minuten passeren er 'mensen in de min', met een negatief vermogen. Dat zit vaak in een nog niet afbetaald huis. Daarna komen er kleine mensen van nog geen twee centimeter. Zij hebben een vermogen van zo'n tweeduizend euro en zijn vaak **afhankelijk van een uitkering** en hebben geen eigen huis. Op de helft van de optocht (mediaan) zien we een huishouden met een vermogen van 36 duizend euro, de passerende persoon is 34 centimeter. In de 44^e minuut passeert het huishouden met een gemiddelde lengte (1,74 meter) en een **gemiddeld vermogen: 183 duizend euro**. In de laatste minuten van de optocht komen er reuzen voorbij. De **reuzen** van de laatste minuut hebben samen een derde van het totale vermogen. De hekkensluis is **31,37 meter** lang.¹

Armoede: In 2018 moesten
584 duizend van de bijna
7,4 miljoen huishoudens rondkomen
van een laag inkomen.²

9% van de kinderen
t/m 12 jaar leefde in 2017
onder de grens van niet-veel-
maar toereikend.³

Gini-coëfficiënt vermogen

0,9/0,77

Gini-coëfficiënt inkomen

0,295

Een veel gebruikte meetmethode van (on)gelijkheid is de **Gini-coëfficiënt**. Die meet met een getal tussen 0 en de 1 de mate van (on)gelijkheid in een land. Daarbij staat 0 voor volledige gelijkheid en 1 voor volledige ongelijkheid: alle vermogen of inkomen bij één persoon terwijl de rest niets heeft. De OESO berekende voor Nederland een 0,9, wat **grote vermogensongelijkheid** suggereert. Kritiek op die berekening is er ook, want de collectieve pensioenen werden niet meegerekend – omdat dat strikt genomen geen eigen vermogen is, maar wel een belangrijke bron van bestaanszekerheid. Pensioenen wel meerekenen, zoals het CBS doet, levert een 0,77 op. De vermogensongelijkheid in Nederland is **bovengemiddeld** maar de inkomensverdeling is wel heel **gelijkmatig**. De economische ongelijkheid in Nederland is daarmee complex: de keuze voor focus op inkomen of vermogen levert een heel ander beeld op.

Recent onderzoek toont aan dat in Nederland de **0,1%** meest
vermogende ongeveer **16%** van het totaal aan vermogen bezit.⁴

Grote vermogensongelijkheid is voor niemand een feest

De vermogensongelijkheid in Nederland blijkt steeds weer groter dan gedacht, al blijft het gissen omdat niet alle vermogen in beeld is. De rijkste 0,1% heeft 16% van het totale private vermogen in Nederland. De rijkste 10% bezit zo'n 60% van het private vermogen. Fijn voor hen, kun je dan denken. Of als je zelf zo'n fortuin hebt: fijn voor mij. Er zijn denkers die beargumenteren dat alleen armoede een probleem is. Als iedereen een fatsoenlijke levensstandaard heeft, maakt de verdeling verder niet meer uit en is vermogensongelijkheid geen probleem, zeggen zij. Prof. dr. Ingrid Robeyns denkt daar heel anders over. De van oorsprong Vlaamse politiek filosoof schreef er een boek over, waarover we in gesprek gaan. "Een pamflet", zegt ze er zelf van. Daarin stelt ze: niet alleen armoede is een probleem; er zitten ook persoonlijke en maatschappelijke nadelen aan het bestaan van extreme rijkdom.

Door Mirjam Kosten

In zijn nieuwste boek, *Kapitaal en ideologie* (2020) stelt Piketty dat we moeten kijken naar de verhalen over ongelijkheid die we elkaar voorhouden, omdat die beleid funderen. Welke verhalen zijn dat nu? | "Het dominante idee over ongelijkheid in Nederland is het idee van meritocratie. Samengevat houdt dat in: als je succesvol bent in het leven, werk je hard en gebruik je je talenten goed. Daaraan koppelen we een beloning: het is dan ook gerechtvaardigd dat je een hoog inkomen hebt."

U hebt kritiek op die meritocratische gedachte van verdienste. | "We zijn door de dominante tijdgeest gaan denken in termen van individuele verdienste. Als je het niet gemaakt hebt, als je dakloos bent, stellen we de vraag: wat heb je verkeerd gedaan dat je nu op straat leeft? Daarmee kijk je met een bepaalde bril naar die problemen. Je zou dakloosheid ook kunnen bekijken vanuit het woningmarktbeleid. Het dominante kader is dat van economen die individuele talenten, inzet en risico's als verklarende factoren voor ongelijkheid zien. Ik denk dat we daarin zijn doorgeschoten en dat we meer sociologisch kunnen kijken en de inrichting van onze maatschappij niet uit het oog moeten verliezen."

Wat zijn volgens u geloofwaardige alternatieven voor het kijken naar ongelijkheid? | "Het klassiek sociologische idee is dat de materiële structuren bepalend zijn voor iemands kansen en economische positie. Ongelijke kansen leiden dan tot economische ongelijkheid. Daarbij gaat het dus om sociale afkomst. Daarnaast is er de institutionele economie, een niet-dominante stroming binnen de economische wetenschap, die kijkt naar hoe instituties uitkomsten vormen. Dan is er nog een andere dimensie, en die gaat over de vraag: hoe kijken we als mens naar onszelf? Het dominante mensbeeld van het neoliberalisme, als ik dat woord mag gebruiken, is: ik ben van mijzelf. Zowel je successen als de gevolgen van onverstandig handelen zijn in dat denken in de eerste plaats tot jezelf te herleiden. Daartegenover staat een ander mensbeeld, dat uitgewerkt is in de seculiere filosofie en waarin wellicht ook gelovigen zich beter kunnen vinden. Dat is de filosofie van het toevalsegitarisme. Het gaat erover dat je, als het je goed gaat, je realiseert: ik heb geluk gehad dat ik die talenten heb gekregen, die kansen en die ouders."

PERSONALIA
Prof. dr. Ingrid Robeyns, filosoof en econoom, is hoogleraar Ethiek van Instituten aan Universiteit Utrecht. Ze houdt zich bezig met de normatieve analyse van concrete maatschappelijke instituties op en snijvlak van filosofie en economie, zoals het basisinkomen of erfbelasting. In 2019 schreef ze *Rijkdom, hoeveel ongelijkheid is nog verantwoord?*

*“Het toevalsegalitarisme
gaat erover dat je – als het je
goed gaat – je realiseert:
ik heb geluk gehad.”*

Vanuit die benadering is er veel minder ongelijkheid te rechtvaardigen dan er nu is. Daarmee kijk je ook anders naar de uitersten in de welvaartsverdeling. Veel daarvan zie je dan niet als toe te schrijven aan jezelf. Dat kan ertoe leiden dat je op persoonlijk vlak meer compassie hebt, en op politiek vlak je inspanst voor herverdeling en een sociaal vangnet voor wie geen geluksticket trok in de loterij van het leven. In deze benadering komt een vorm van nederigheid centraal te staan. Dan is er tot slot nog een andere stroming die ik plausibel vind, waarin uiteengerafeld wordt wat de determinanten van succes zijn. Daarbij wordt zichtbaar dat het heel moeilijk is om succesvol te zijn zonder voort te bouwen op wat voorgaande generaties voor ons hebben achtergelaten.”

**Maar dat verklaart nog niet de
individuele verschillen in succes.
Jeff Bezos en ik hebben allebei die**

**collectieve erfenis tot onze beschik-
king, en ik ben niet die briljante op-
richter van Amazon.** | “Deze benadering probeert dan ook niet bestaande ongelijkheid te verklaren, maar kijkt meer naar wat de implicaties zijn voor wie heel ver komt. Er zijn schattingen dat zo’n 80% van het fortuin aan de top te reduceren is tot het voortbouwen op erfenissen uit het verleden. Dan zou je je ook kunnen afvragen: heb je dan niet een plicht – die ik dan graag politiek zie – om daarvan terug te geven aan het collectief? Je kunt die factoren van succes dus scheiden: collectieve erfenis, toeval, talent – dat in oorsprong ook toeval is – en individuele inzet. Er zijn factoren waar weinig discussie over is: ik denk dat we het erover eens zijn dat mensen die zich enorm inzetten daarvoor beloond mogen worden. Een volledige uitkomstengelijkheid lijkt me niet alleen niet te rechtvaardigen, maar ook onproductief omdat de prikkel tot bijdragen dan ontbreekt.”

Grote ongelijkheid is volgens u, los van het bestaan van armoede, onwenselijk. U kijkt daarbij naar effecten van extreme rijkdom. Wat zijn die effecten, en ziet u ze in Nederland? | “Een van de problemen van extreme rijkdom, is de impact daarvan op de democratie. Met geld kun je democratische politiek beïnvloeden en het *one man one vote*-principe verstoren. In de Verenigde Staten correleert het budget van de campagne positief met wie er verkozen wordt. Nederland is Amerika niet en ons politieke stelsel is robuuster tegen zulke financiële invloed. Het probleem is alleen dat wetgeving niet altijd nageleefd wordt en dat daar slecht zicht op is. Vorig jaar is een undercover-journalist naar politieke partijen gestapt met een grote gift en het verhaal dat geld ongeregistreerd te willen geven, wat boven een bepaald bedrag niet mag. Van veel partijen kreeg hij adviezen over hoe dat te regelen. Met geld kun je echt invloed kopen. We moeten daar niet te naïef in zijn als we naar Nederland kijken. Heel zichtbaar is dat bij lobby, waarbij niet alleen argumentatie, maar ook geld de besluitvorming beïnvloedt. De uitkomst moet niet bepaald worden door hoeveel geld je in een lobbyist steekt. Maar ja, dat is het verschil tussen een ideaal van democratie en de realiteit.”

U hebt ook een ecologisch argument tegen extreme rijkdom. | “Om het zorgvuldig te zeggen: het is niet noodzakelijk maar wel statistisch zo dat rijken meer CO₂-equivalent uitstoten. De rijkste 1% komt tot driehonderd ton, terwijl men in Nederland gemiddeld op negen ton zit en twee tot drie wenselijk zou zijn. Het ingewikkelde is wel dat herverdeling van die rijkdom niet tot minder uitstoot

leidt. Ik zie wel twee scenario's die beter zijn dan wat we nu doen. De eerste is dat we emissies beprijzen en dat wie meer consumeert, meer betaalt. Een andere oplossing is rantsoeneren. Dan mag iedereen bijvoorbeeld vijf ton emissies. Jij, een superrijke en een dakloze evengoed. Die dakloze kan er niets mee en verkoopt ze aan de rijke. Het verschil in aanpak zit erin of je de markt geschikt acht om te handelen met het collectieve goed ‘de capaciteit van de atmosfeer om broeikasgassen op te nemen’. In Nederland kun je er trouwens niet op verdienen, want ongeveer alleen als zelfvoorzienende veganist met een permacultuur in Friesland kun je onder de drie ton blijven.”

U noemt extreme rijkdom inefficiënt omdat een kleine groep mensen die rijkdom toewendt voor extra luxe, terwijl anderen gebrek hebben. U noemt dat ook een moreel probleem. Impliceert dat schuld? | “Ik zie het niet als individueel moreel probleem van bijvoorbeeld rijken, maar als moreel probleem waar we als samenleving gezamenlijk over moeten denken. Hoe we die samenleving inrichten, naar welk sociaal contract, met welke fiscale regelingen: dat zijn normatieve, morele keuzes. Die moraliteit zit dus op het institutionele vlak. Ons armoedebeleid bijvoorbeeld is in internationaal perspectief goed als je kijkt naar ouderen, maar helpt kinderen te weinig uit armoede. Die ouderen hebben zich een leven lang op de ouderdom kunnen voorbereiden, maar die kinderen worden in armoede geboren. Moreel vind ik dat een groot probleem. Blijft staan dat iedereen ook op individueel niveau de morele vraag aan zichzelf kan stellen: wat moet ik nu doen?”

“Nederland is een belastingparadijs, erken dat. Laat ons land het initiatief nemen om een conferentie van belastingparadijzen te organiseren en dan samen die boel dicht te gooien.”

Het ingewikkelde aan uw boek is dat u dat ook voor anderen doet, dat u de deugdenethiek van Aristoteles bij anderen neerlegt. | “Waarom ik Aristoteles gebruik, is niet zozeer om de deugdenethiek maar omdat hij de eerste was die systematisch nadacht over economie. Interessant is zijn onderscheid tussen natuurlijke rijkdom en onnatuurlijke rijkdom. Voor ons is dat een vreemde manier van kijken, maar in zijn tijd was dat logisch, omdat hij leefde in een subsistentie-economie. Natuurlijke rijkdom noemde hij wat je zelf kon gebruiken, passend bij een doel, *telos*, bij voorkeur een goed leven leiden met je huishouden. Onbeperkte vermogensgroei ziet hij als onnatuurlijke rijkdom en die was in dat soort economie ook nutteloos. We hebben oude en niet-Westerse bronnen nodig als contrast met ons eigen denken en dat is de rol van Aristoteles in mijn boek. Bovendien zegt hij ook dat grote rijkdom voor rijken zelf problematisch is.”

In uw boek beschrijft u dat rijken zelf ook niet best af zijn met al hun rijkdom. In de Bijbel staat: hebzucht is de wortel van alle kwaad (1 Timotheüs 6: 10). | “Het is belangrijk onderscheid te maken tussen persoonlijke en politieke moraliteit. Er zijn redenen waarom extreme rijkdom voor mensen niet goed is. Kinderen met extreem rijke ouders zijn daar vaak niet gelukkig mee. In beleid vinden we interventie in geval van armoede wel verantwoord, maar laten we dan ook eens naar de andere kant kijken. Die drang naar een alsmaar hogere status maakt mensen niet gelukkig. Er zijn onderzoeken genoeg die laten zien dat een gewoon leven een betere keus kan zijn.”

Is het welzijn van de rijke wel een legitieme basis voor overheidsingrijpen? | “Ik vind ook niet dat de overheid alleen op basis van dat argument de ideale mix van herverdeling moet bepalen. Maar

het zet wel een sobere noot bij het breed gedeelde idee dat het alleen maar fijn zou zijn om rijk te zijn.”

U betoogt dat economische ongelijkheid niet te rechtvaardigen valt op basis van verdienste en dat extreme rijkdom de samenleving, het milieu en rijken zelf schaadt. Welke instrumenten vindt u geschikt om daar iets aan te doen? | “Als je iets wilt doen aan grote ongelijkheid, dan moet je eerst voldoen aan de randvoorwaarden die het slagen van de beoogde maatregelen mogelijk maken. Fiscale maatregelen hebben weinig zin als kapitaalvlucht gemakkelijk gemaakt wordt. Nederland is een belastingparadijs, erken dat. Laat ons land het initiatief nemen om een conferentie van belastingparadijzen te organiseren en dan samen die boel dicht te gooien. Dat gaat niet iedereen doen, maar je kunt bepaalde transacties criminaliseren. Of iets 100% belasten als het terugvloeit, zodat het niet legaal teruggehaald kan worden. De belastingontwijking moet eerst in kaart gebracht worden en het is nu vooral de onderzoeksjournalistiek die zich daarvoor inzet.”

En wat zijn dan na die randvoorwaarden mogelijke maatregelen? | “Piketty toont in zijn eerste boek dat erfenissen een heel belangrijke factor vormen in de overdraging van vermogensongelijkheid, dus ik denk dat het heel gerechtvaardigd zou zijn om een hoge erfbelasting in te voeren, maar daar is weinig draagvlak voor. Dan is er nog een algemener punt. Je kunt bij het herverdelen van welvaart kiezen voor postdistributie en predistributie, dus herverdeling vóór inkomen

gegenereerd is of daarna. Ik wil wel een lans breken voor betere predistributie. De loonontwikkeling loopt al jaren achter op vergoedingen voor kapitaalinvesteringen, en verschillen tussen de top en de onderkant van loongebouwen zijn over de jaren heen steeds groter geworden. Het zou efficiënter zijn als daar in institutionele setting betere afspraken over werden gemaakt, want nu moet de overheid heel veel werk verzetten om die scheve verhoudingen te compenseren, en er is wantrouwen naar die ondoorzichtige rondpompmachine van de overheid.”

Hebt u extreemrijken over uw boek gesproken? | “Ik wilde dat graag tijdens de boekpresentatie. Een vermogend iemand uit Groningen wilde wel met mij in gesprek, maar om veiligheidsredenen is dat niet doorgegaan. Het was blijkbaar toch te gevaarlijk om met dat fortuin in het nieuws te komen.”

Zet grote ongelijkheid mensen tegen elkaar op? | “Iedereen zou elkaar in de ogen moeten kunnen kijken als gelijke, zonder meester-slaaf verhoudingen. Te grote ongelijkheid brengt dat in gevaar, maar volgens mij maakt onze publieke infrastructuur met de verzorgingsstaat het mogelijk om die waardigheid te behouden.”

En ergens rent een kip

Het gaat niet lekker. De Nederlandse, Europese en globale economieën storten in waar je bijstaat. Rusland en China liegen over de coronadoden. Afrikaanse en Zuid-Amerikaanse regeringen nemen niet eens niet moeite. De Verenigde Staten vierden elk nieuw geval als een overwinning. Of althans, zo leek Trump 't te zien. Wat nu? Het RIVM, de minister-president, de virologen van het UMHCRC, de complottheoretici op internet, tante Jannie op verjaardag en de pizzakoerier op de hoek: iedereen weet hoe 't moet.

Het doet me denken aan een aflevering van de tekenfilmserie *South Park*. In ‘Margartitaville’ stort de lokale economie ook volledig in: mensen zijn te gulzig en kopen met geleend geld spullen die ze nooit nodig zullen hebben. Stan, de twaalfjarige hoofdpersoon, wil weten hoe 't zit en komt op een gegeven moment bij het Amerikaanse Ministerie van Financiën. Daar ziet Stan drie mannen in pak, die een kip onthoofden en haar over een groot, rond veld laten rennen tot ze ergens dood neervalt. De velden hebben bekende namen als: ‘verhoog de belastingen’, ‘nationaliseren’, ‘opkopen’, ‘geld printen’ of ‘een oorlog uitroepen’, maar ook ‘verlaag de belastingen’, ‘privatiseren’, gecontroleerd ‘failliet laten gaan’, ‘bezuinigen’ of een ‘persconferentie beleggen’.

Niemand weet hoe 't zit. Zo gaat het ook bij de coronacrisis: anderhalve meter, geen anderhalve meter, geen mondkapjes, wel mondkapjes, indammen zegt de een, gecontroleerd laten woekeren zegt de ander, wel terrasjes, geen kappers, wel pedicures, geen doopjes. Niemand weet hoe 't zit.

Aan de andere kant van de aarde wachten miljoenen arm en ondervoede mensen op een ramp waar ze zelf de contouren nog niet van zien kunnen. En ergens rent een kip rond. We onthoofden haar en sturen haar op een ronde schijf waarop valt te lezen: ‘Greta boos laten worden’, ‘Franciscus een encyciek laten schrijven’, ‘een oud-vicepresident een alarmistische film laten maken’ of ‘een paar afgezakte acteurs voor een geheel verzorgde vakantie naar een derdewereldland sturen en dat dan uitzenden via de nationale televisie’, maar ook ‘helemaal negeren’ of zelfs ‘*blame the victim*’ staan erop. Niemand weet hoe 't moet. En vooral, niemand die 't interesseert.

COLUMNIST Dr. Frank Bosman is cultuurtheoloog

Naar een rechtvaardiger belastingstelsel

Het Nederlandse belastingstelsel is dringend aan hervorming toe. Conflicterende ideologische posities hebben geleid tot een stelsel met tegenstrijdige, onevenwichtige prikkels en een onoverzichtelijke vormgeving met soms onrechtvaardige uitkomsten, zoals duidelijk werd bij de toeslagenaffaire. Onder het huidige kabinet is mede dankzij de ChristenUnie een beweging in gang gezet om deze problemen aan te pakken. Ook is verkend hoe het belastingstelsel in de volgende kabinetsperiode structureel kan worden hervormd. Over de gewenste richting van die hervorming wordt door veel partijen nagedacht en er zal nog veel gediscussieerd worden. Om ons goed te positioneren voor deze discussie hebben we als werkgroep, samen met andere deskundigen, ideeën verkend voor een herziening van het belastingstelsel. Gaandeweg heeft deze verkenning zich verdiept tot een visie, die we hier in het kort presenteren.

Door Eppo Bruins, Pieter Grinwis, Gert-Jan Huisman en Laurens Wijmenga

postNL
Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

Het huidige belastingstelsel bevat een aantal elementen waar de ChristenUnie al jaren vanaf wil. Zo worden jonge ouders ontmoedigd om tijdelijk minder of niet te werken, doordat gelijke inkomens fiscaal sterk ongelijk worden behandeld. Huizenprijzen worden extra hoog door de hypotheekrenteaftrek en schenkingsvrijstelling. Ook is er de ‘armoedeval’: mensen op een laag inkomensniveau die (meer) gaan werken, ‘werkende armen’, verliezen allerlei toeslagen waardoor werken onaantrekkelijker wordt. Arbeidsinkomen wordt zwaar belast terwijl veel vormen van vermogen en winst nauwelijks belast worden. Zo zijn er grote multinationale ondernemingen als Facebook en Google, die slechts minimaal belasting betalen en winsten weg kunnen sluizen. Dat zijn elementen die anders moeten – maar de herziening van het belastingstelsel moet niet alleen gaan over wat we niet willen.

Een kwestie van rechtvaardigheid | Belastingheffing gaat vaak over techniek, maar erachter liggen fundamentele keuzes over de inrichting van de samenleving. Meer dan menig gebod of verbod, hebben belastingen impact op het leven en de keuzes van burgers en bedrijven. Daarom begint het denken over een belastinghervorming wat ons betreft bij normatieve uitgangspunten, geworteld in een visie op het goede leven. Welk verhaal brengt de christelijk-sociale traditie in als het gaat om belastingheffing? En tot welke maatregelen leidt dit? Het belastingstelsel moet bijdragen aan rechtvaardige sociale verhoudingen. Dat is waar onze visie in de kern om draait. Maar wat zijn rechtvaardige verhoudingen en hoe kan het belastingstelsel hieraan bijdragen?

Ons antwoord begint bij het christelijke mensbeeld. De mens is een relationeel wezen, dat onderdeel wil zijn van een gemeenschap en wederkerige relaties wil aangaan. Dit mensbeeld staat tegenover het alomtegenwoordige beeld van de mens als autonoom individu dat bevrijd moet worden van sociale verbanden. Dit emancipatiemotief is medebepalend geweest voor de inrichting van het huidige belastingstelsel. De mens is in deze visie primair een *homo economicus*, wiens waarde wordt gedefinieerd door het betaalde werk dat hij of zij verricht. Die zienswijze is het gevolg van een verabsolutering van het economische aspect van de werkelijkheid. Doordat de sferen van economie en geld overheersend zijn geworden, is ook in het belastingstelsel gaandeweg een blinde vlek geslopen voor het echte kapitaal

AUTEURS
Eppo Bruins, Pieter Grinwis, Gert-Jan Huisman en Laurens Wijmenga vormen samen de werkgroep die nadenkt over de inzet van de ChristenUnie bij de herziening van het belastingstelsel. Deze belastingvisie hoort bij het belastingplan dat binnenkort, na doorrekening, gepubliceerd zal worden.

van onze samenleving: relaties tussen mensen onderling en de gemeenschappelijke verbanden waaraan zij veerkracht, verbinding en zingeving ontleen, en waarin zij zorg aan anderen verlenen.

Herwaardering van sociaal kapitaal

De inkomensverschillen zijn in Nederland al decennia vrij stabiel en relatief klein, met dank aan de correctie via belastingen, toeslagen en uitkeringen. Echter, onder de motorkap van het belastingstelsel zijn grote verschillen zichtbaar. Vaak zijn die het gevolg van beleid dat gericht is op het maximaal bevorderen van arbeidsparticipatie en op het tot stand brengen van een redelijke inkomensverdeling. De uitkomsten zijn alleen niet redelijk voor iedereen. Werken moet lonend zijn, maar de huidige vormgeving is onhoudbaar door instrumentalistische inkomstenbelastingen en uit de hand gelopen heffingskortingen. Er ligt te veel nadruk op tweeverdienerschap, met als gevolg de onrechtvaardige achterstelling van eenverdienershuishoudens en onderwaardering van niet-betaalde arbeid. Het positieve motief van arbeidsparticipatie ontspoort daarmee in een situatie waarin niet de economie de mens dient, maar andersom.

Fiscale prikkels brengen de arbeidsmarkt uit balans. Mede aangemoedigd door aftrekposten voor ondernemers in de inkomstenbelasting, verruilden velen het veilige werknemerschap voor het risicovolle zzp-bestaan. Die transitie was voor de één welbewust en positief, maar voor anderen was het geen echte keuze. Voor hen was het een noodgedwongen stap richting flexibel en onzeker werk, lagere beloning, grotere risico's en lagere

belastingen. Lager betaalde zelfstandigen missen de duurzame relaties tussen werkgever en werknemer en zijn economisch onzekerder, zoals ook blijkt tijdens de coronacrisis.

Er is een tegenwicht nodig om de gezonde verhoudingen te creëren of te herstellen. Dat tegenwicht is te vinden in de christelijk-sociale waardering van sociale verbanden. Het belastingstelsel dient bij te dragen aan een economie die dienstbaar is aan de samenleving. In zo'n samenleving is ruimte voor duurzame arbeidsverhoudingen en zijn rust en tijd voor elkaar mogelijk. Hoe zijn die uitgangspunten te vertalen naar het belastingstelsel? Bij de zoektocht naar een evenwichtiger belastingstelsel vanuit de Bijbel en christelijk-sociaal denken, komen we uit bij drie principes – richtingaanwijzers – als funderend voor belastingbeleid: rechtvaardig delen, rechtvaardig bijdragen en rechtvaardig sturen.

Rechtvaardig delen | De belastingmoraal en het vertrouwen in de overheid zijn gebaat bij een begrijpelijk en transparant belastingstelsel. Het belasting- en toeslagenstelsel is te complex geworden. We zijn daarom voor het afschaffen van het huidige toeslagenstelsel. Dit stelsel heeft recent geleid tot fouten en onterechte beschuldigingen van fraude. Daarnaast is het percentage niet-gebruik hoog: veel ouderen met recht op huur- en zorgtoeslag, vergaten deze toeslagen aan te vragen. Ons voorstel: de zorgtoeslag gaat terug naar de zorgverzekeraars en wordt voortaan rechtstreeks verrekend met de te betalen zorgpremie. Ook de kinderopvangtoeslag verdwijnt en in

“De belastingmoraal en het vertrouwen in de overheid zijn gebaat bij een begrijpelijk en transparant belastingstelsel.”

plaats daarvan krijgt ieder gezin dat gebruikmaakt van kinderopvang, gastouder en/of BSO een hoge vaste korting op de kinderopvangprijs. Gezinnen met lage inkomens gaan niet meer voor de opvang betalen dan ze nu doen. De overige toeslagen – de huurtoeslag, het kindgebonden budget en ook de kinderbijslag – willen we samen met de algemene heffingskorting en ouderenkorting integreren in een uitkeerbare belastingkorting per huishouden, gebaseerd op de samenstelling van dat huishouden. Bij deze basiskorting die ieder huishouden (inclusief uitwonende studenten) maandelijks krijgt, wordt er rekening mee gehouden dat het leven relatief duurder is voor een eenpersoonshuishouden. Om het denivellerende effect van de afschaffing van de toeslagen te compenseren, kent deze uitkeerbare basiskorting naast een stevige inkomensafhankelijke basis, een inkomensafhankelijke kop. De afbouw hiervan en de vormgeving van een ‘werkendenkorting’ zijn zo, dat huishoudens niet meer te maken krijgen met extreme marginale belastingdruk

(de hoeveelheid te betalen belasting bij één euro extra inkomen). Bovendien willen we het wettelijk minimumloon verhogen. Hiervan profiteert de groeiende groep ‘werkende armen’ in ons land. Daarmee worden ook eventuele nadelige verdelingseffecten van deze grote hervormingsoperatie verzacht.

Rechtvaardig bijdragen | Om te voorkomen dat vermogenden, zoals het in de Bijbel heet ‘akker na akker samenvoegen’, zijn we voorstander van het afbouwen van belastingfaciliteiten die bijdragen aan ongezonde concentraties van kapitaal. Denk hierbij aan een beperking van de fiscale bevoordeling van erfenissen en sommige schenkingen, de eigen woning en andere vormen van vermogen.

We pleiten verder voor onorthodoxe maatregelen om belastingontwijking door multinationals tegen te gaan. Bedrijven die gedurende een aantal jaren een bepaald minimumniveau van winstbelasting – bijvoorbeeld 15% – niet halen, willen we via het mededingingsrecht

berispen. Bij een sterke afwijking tussen de fiscale winst en de economische werkelijkheid kan de Belastingdienst de belastingaangifte van deze bedrijven corrigeren, waarbij omgekeerde bewijslast geldt. Om ook de handelaars in financiële producten eerlijk te belasten, willen we samen met andere Europese landen een zogeheten Tobintaks invoeren: een kleine belasting op valutatransacties.

Rechtvaardig sturen | We vinden het verantwoord als de overheid via accijnzen het prijsmechanisme van de vrije markt corrigeert wanneer onrechtvaardige uitkomsten dreigen. Die situatie is bij voorkeur tijdelijk. Soms worden fiscale instrumenten te lang ingezet, waarbij niet alleen het oorspronkelijke doel uit het zicht raakt, maar ook onbedoelde effecten optreden. Een bekend voorbeeld is de hypotheekrenteaftrek, die ooit werd opgezet om mensen in staat te stellen een huis te kopen. Deze fiscale aftrek draagt bij aan nog hogere huizenprijzen en komt daarbij onevenredig bij de hogere inkomens terecht. Voor jonge gezinnen en starters is het in deze markt steeds moeilijker om een huis te kopen. De afbouw van de hypotheekrente, die al in gang is gezet, moet dus worden voortgezet. En terwijl het kopen van een huis jarenlang fiscaal is bevoordeeld, wordt huren belast met de verhuurderheffing die bij woningcorporaties wordt geïnd. Dat remt corporaties, terwijl die voor een enorme investeringsopgave staan in betaalbare nieuwbouw, renovatie en verduurzaming. Wij pleiten dus voor een eigendomsneutraal woonbeleid zonder verhuurderheffing.

De overheid moet effectiever fiscaal bijsturen als het gaat om duurzaamheid. Producten waarmee een voorschot wordt genomen op de opbrengsten van de aarde voor volgende generaties, moeten zwaarder worden belast. We denken aan hogere belastingen op luchtvaart en op de uitstoot van CO₂. En aan kilometerbeprijzing voor de auto, met daarin een combinatie van een laag basistarief per kilometer – zodat wonen op het platteland niet wordt ‘afgestraft’ – en een stevige congestieheffing.

Ook bij producten die ernstige schade toebrengen aan de volksgezondheid faalt de markt bij het berekenen van de werkelijke prijs. We denken daarom aan hogere accijnzen op alcohol en tabak. De schade van het hoge suikergehalte in onze voeding is groot. Het invoeren van een suikertaks vinden wij passend. Ten slotte bepleiten we een uniform btw-tarief met meer vrijstellingen voor gezonde producten en arbeidsintensieve diensten.

Een fiscale reformatie | Met deze inzet voor de hervorming van het belastingstelsel beogen we een ‘fiscale reformatie’ die als doel heeft de veerkracht van burgers en de sociale verbanden waaraan zij deelnemen, te laten groeien. Een belastinghervorming is een investering in het sociaal kapitaal van onze samenleving. Dit sociaal kapitaal is, nog meer dan financieel kapitaal, op lange termijn bepalend voor de economische en maatschappelijke ontwikkelingen van gezonde democratische instituties. Een vreedzame, rechtvaardige en bloeiende samenleving: dat is waar deze voorstellen voor een belastinghervorming om draaien.

Interview met prof. dr. Lans Bovenberg

‘Er lopen altijd dingen mis – maar er is genade’

Econoom Lans Bovenberg heeft een positieve kijk op de dingen: 80% gaat goed. Met die visie bezieet hij het huidige belastingstelsel, Nederlandse bedrijven en gelukkig ook de belastingvisie van de ChristenUnie die we hem voorlegden. Dat neemt niet weg dat hij wel wat ideeën heeft over hoe het moet met die overige 20%. Moeiteloos schakelt hij van fiscale details naar bredere cultuurkritiek. Bovenbergs uitgangspunt is het vertrouwen dat er een goede God is die het goede met ons voorheeft. Voor de economie ziet hij de taak om een veilig kader te scheppen waarin mensen ook in vertrouwen met elkaar kunnen samenleven.

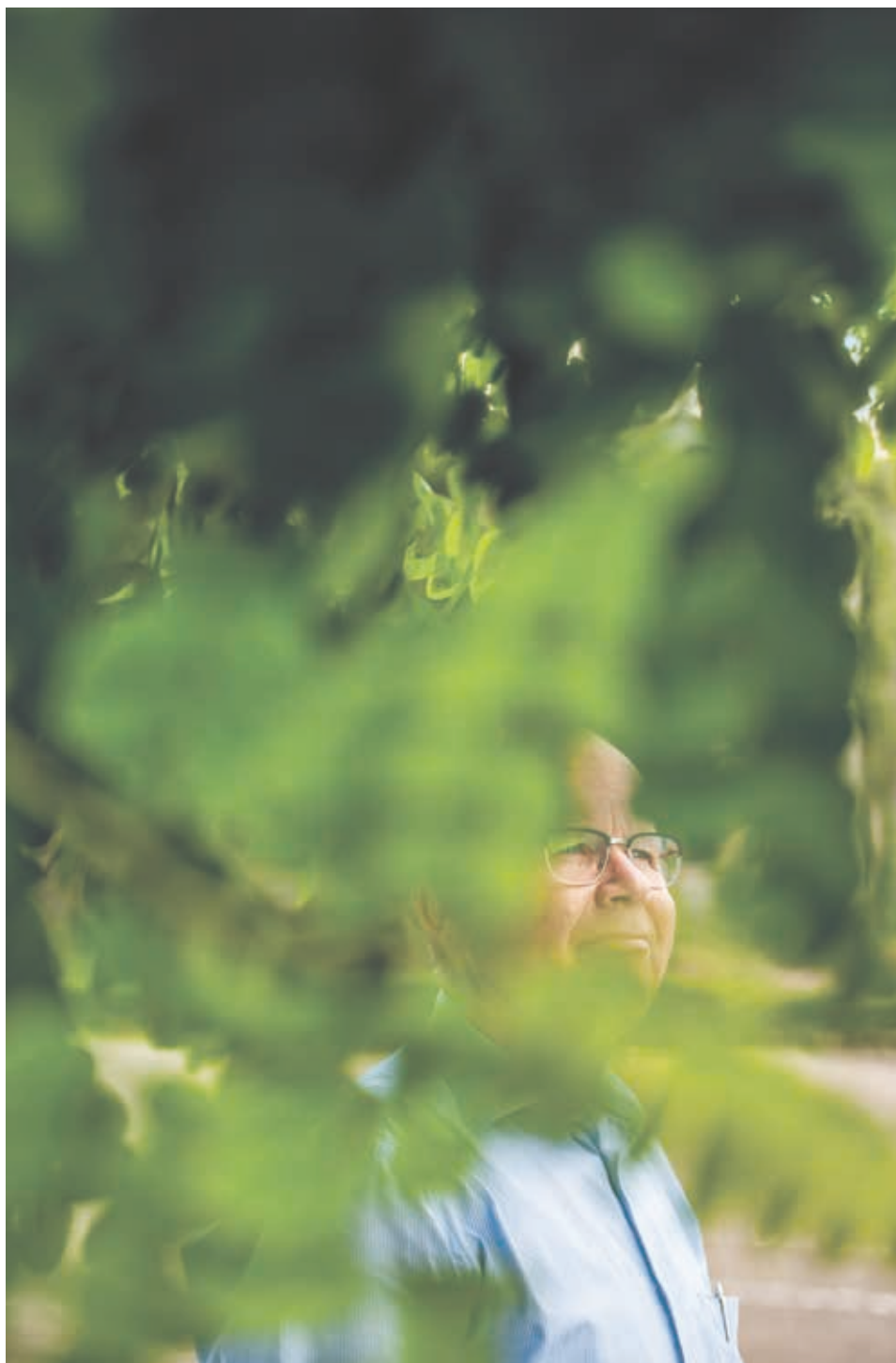
Door Mirjam Kosten en Laurens Wijmenga

We moeten het volgens Piketty hebben over ideeën en verhalen over ongelijkheid. Leest u dat soort boeken, en wat vindt u van die stelling? | Lachend: “Ik vind het afschrikwekkend dik en lees vooral wat anderen ervan zeggen. Het verrast me dat hij deze ideeën als uitgangspunt neemt, ik had hem ingeschat als een marxistisch denker die bij de economische structuren begint. Mooi dus, want ik kan me wel vinden in dat idee dat de geestelijke werkelijkheid de materiële werkelijkheid bepaalt. In mijn visie op economie is balans tussen verschillende belangen het bepalende begrip. Door samenwerking kun je meer welvaart en meer welzijn creëren. Dat is het wonder van de economie: dat we zo kunnen samenwerken dat één plus één drie is! Veel mensen denken in termen van een nulsomspel. Dat houdt in dat als jij meer krijgt, er minder voor mij is. Maar als econoom begrijp je dat mijn winst niet jouw verlies hoeft te zijn maar dat we allebei kunnen winnen. Om die winst voor alle partijen te realiseren is het belangrijk dat alle partijen er op vooruitgaan en daarvoor is balans belangrijk: balans tussen de verschillende belangen en balans in macht. Dat is waar voor mij gelijkheid in beeld komt. Ik zie gelijkheid als instrument om welvaart en welzijn te creëren. Ons idee van gelijkheid of gelijkwaardigheid komt voort uit de ideeën van Christus dat ieder mens telt. Ieder mens als kind van dezelfde Vader: als dat geen ongelofelijke gelijkwaardigheid is? De ontwikkeling van het menselijk welzijn heeft de laatste tweehonderd jaar een enorme ontwikkeling door gemaakt en daarin zie ik een sterke link tussen gelijkwaardigheid, welzijn en welvaart.”

Als u naar Nederland kijkt, ziet u dan die balans of is dat meer een ideaal? | “Zeker, het is niet perfect. Maar laten we eerst eens bij onze zegeningen stilstaan. Ik vraag het mensen weleens: in welk land en in welke tijd zou je als gemiddelde burger geboren willen worden? Het eerlijke antwoord is dan in ons land en deze tijd. Er is bijna geen land waar de kans op een goed leven zo gelijkmatig verdeeld is. Veel mensen zien het glas als halfvol of halfleeg. Maar voor mij is het 80% vol.”

De vermogensongelijkheid in Nederland is wel flink toch? | “Dat hangt af van wat je meerekent. Als je je heel nauw richt op financieel vermogen dat niet in pensioenfondsen zit, dan is het in Nederland inderdaad heel ongelijk verdeeld.

PERSONALIA
Prof. dr. Lans Bovenberg is hoogleraar Economie aan Tilburg University en houdt zich daar bezig met de vernieuwing van het economieonderwijs. Daarnaast is hij hoogleraar Relational Economics, Values and Leadership aan Erasmus School of Economics. Bovenberg is lid van het CDA.

Maar dit financieel vermogen is maar een klein deel van het totale vermogen. Als je pensioenvermogens meerekent, is de koek al een stuk gelijker verdeeld. Die vermogensongelijkheid vind ik bovendien niet zo'n issue voor ons land. Het draait veel meer om sociaal kapitaal, om hoeveel liefde en vertrouwen je hebt meegereggen en welke waarden. Volgens mij is dat een veel belangrijker kapitaal dan financieel kapitaal. Daar zou ik wat meer nadruk op willen leggen."

In het spreken over economie worden veel beelden gebruikt.

U bent een relationeel denker. Hoe ziet u termen als 'graaiers' of 'sprinkhaankapitalisme'? | "De bedrijven die dat soort etiketten verdienen, misvormen de economie. Economie is de kunst van het rekening houden met elkaar. *Greed is good* is daar een misvorming van. Anderzijds, in onze tijd zijn we behoorlijk moralistisch geworden. Dus we smullen er ook wel van om anderen hiervan te kunnen betichten. Slecht nieuws krijgt aandacht, terwijl we ondertussen vergeten dat het meestal heel goed gaat binnen bedrijven. Opnieuw die 80/20 regel: ik denk dat zo'n 80% van de bedrijven in ons land heel goed bezig is. Economie draait niet om graaien, maar om geloof, hoop en liefde. Vertrouwen is cruciaal in de economie. Voor mij zit daar een diepere dimensie aan: het vertrouwen in een goede God die ons geluk en niet ons ongeluk voor ogen heeft. Het belangrijkste dat mensen kunnen hebben is het vertrouwen dat hun belangen veilig zijn. Vanuit die veiligheid kun je je ook inzetten voor anderen."

Moeten we dan dat soort termen maar niet meer gebruiken? | "Tja, het is in elk geval goed om nieuwe woorden te vinden voor de economie, maar ik zoek niet naar zulke woorden. Voor Stichting Innovatie Economieonderwijs werk ik aan nieuwe begrippen in de economie, want vocabulaire en framing zijn belangrijk. Als we hier op straat vragen waar economie over gaat, dan zullen veel mensen antwoorden in termen van eigenbelang, geld en iemand anders een poot uitdraaien. Maar economie gaat niet alleen over markt, eigenbelang en geld. Het gaat vooral over samenwerking, vertrouwen en wederzijds belang. Dat leren kinderen onvoldoende als we ze over economie vertellen. In plaats daarvan vertellen we ze een onveilig verhaal met een vervormd mensbeeld. In mijn jeugd begon ik de Bijbel te lezen vanaf Genesis 3, de zondeval. Nu begin ik net wat eerder bij Genesis 1 en daar leer ik: God schiep het goed, de mens is ten principale goed. In een onveilige omgeving gaan we slechte dingen doen. Daarom zie ik een heel belangrijke rol voor de economie: een veilige omgeving bieden waarin mensen kunnen floreren. Dat brengt me ook weer terug bij gelijkheid. Een heel ongelijke samenleving levert een onveilige omgeving op. Als er daarin iets misgaat, beland je zo in de goot. Dat besef leidt tot gedrag waarin het eigenbelang centraal staat. Gelijkwaardigheid is voor mij een instrument om mensen vertrouwen te geven. Tegenover het verhaal van gevaar en eigenbelang staat dit verhaal: we hebben vertrouwen nodig dat er een goede God is die voor elk van zijn kinderen zorgt. Daardoor ontstaat ruimte om lief te hebben en kwetsbaar te zijn."

In hoeverre ziet u in dat bieden van veiligheid een rol voor de overheid weggelegd? | “De belangrijkste taak van de overheid is niet om te zorgen dat de hemel op aarde komt, maar om te zorgen dat het hier geen hel wordt. Daar kwam Donner ooit mee en die had deze uitspraak weer van een filosoof. Dat is wat mij betreft de juiste denklijn. De overheid wordt veel krachtiger als ze focust op haar kerntaak: fysieke veiligheid. De staat is veel te veel god aan het worden. Als er iets misgaat kijken we direct naar de overheid. *Nieuwsuur* toont iedere dag een vers schandaal waar de overheid dan op mag ingrijpen. Dan denk ik: ja jongens, maar lijden is deel van het leven. Wat lastig is aan christelijke politiek is dat je dat misschien voor jezelf vindt, maar niet aan anderen wilt opleggen. Een groot probleem in onze samenleving is dat lijden niet meer wordt toegelaten. Alles moet gerepareerd. Dat is waarom we nu met een belastingstelsel zitten dat enorm complex is en op omvallen staat. In een visie op het belastingstelsel zou ik die analyse maken. Ik zou inzetten op een morele en geestelijke analyse van waarom we op dit punt zijn aangeland. En volgens mij zit dat ‘m er in dat er niets meer fout mag gaan. Een christelijk verhaal daartegenover is: er lopen altijd dingen mis maar er is genade.”

Kunt u daar iets meer over zeggen, in relatie tot de belastingvisie? “Het stelsel lijdt onder een enorme instrumentalisering. Voor mij hebben nationale belastingen eigenlijk maar één hoofddoel: de financiering van de collectieve goederen. Het is heel belangrijk dat iedereen het idee heeft dat hij

rechtvaardig bijdraagt aan en deelt in de collectieve goederen die daarmee worden gefinancierd. Belastingontwikkende multinationals zijn dan ook dodelijk voor de belastingmoraal. Het vertrouwen in de overheid is fragiel, dus ik zou alles richten op het op een eerlijke manier voldoende geld binnenhalen voor de overheidstaken. De richtingwijzers ‘rechtvaardig delen’ en ‘rechtvaardig sturen’ in de belastingvisie van de ChristenUnie zie ik niet als hoofdtaken van het nationale belastingstelsel. Armoedebeleid bijvoorbeeld is veel meer een taak van lokale overheden, die de context beter kennen en dichterbij de burger staan. Daarom ben ik ook voor een groter lokaal belastingbeleid. Wat het sturen van consumptie en productie betreft: CO₂-uitstoot is een groot probleem, maar volgens mij kunnen we dit slechts Europees oplossen. Als je rechtvaardig sturen als uitgangspunt neemt voor je belastingvisie, blijven de problemen van de instrumentalisering en de complexiteit van het belastingstelsel bestaan. Die zijn volgens mij ontstaan omdat we te veel willen repareren via belastingen. Laat ik die dynamiek eens schetsen. Als je gaat sleutelen aan de heffingskorting, weet je zeker dat er mensen op achteruit gaan. Dan komt er een *Nieuwsuur*-uitzending met daarin het portret van een alleenstaande moeder die daaronder te lijden heeft, waarna actie ondernomen wordt. Kortom: na twee jaar zitten we dan met hetzelfde probleem van ‘verrommeling’ van het stelsel. We hebben deze rommel gecreëerd omdat we mensen geen pijn meer durven doen. Maar parallel aan de veiligheidsparadox (red. hoe veiliger we zijn, hoe erger we een inbreuk op onze veiligheid

ervaren) zeg ik: als je pijn wilt uitbannen, maak je mensen alleen maar minder veerkrachtig. We hebben een robuust, eenvoudig stelsel nodig. Het stelsel moet een beetje ruw zijn en niet bezwijken onder de druk te willen micromanagen om elk private belang te dienen; belastingen gaan tenslotte bij uitstek over het publieke belang.”

De belastingdienst zelf waarschuwt dat de dienst rigoureuze wijzigingen in het stelsel niet kan doorvoeren. Wat vindt u daarvan? | “Om andere redenen dan die van de belastingdienst vind ik terughoudendheid wel op zijn plaats. Ik ben niet zo van rigoreus hervormen – ik ben tenslotte een conservatief, een CDA’er. Mensen hebben recht op stabiele regels. De hypotheekrenteaftrek is bijvoorbeeld niet meer effectief. Alleen kun je hem niet van de ene dag op de andere afbouwen. Het vertrouwen in de overheid en de gedachte dat de overheid voor stabiele eigendomsrechten zorgt, is cruciaal. Daarom vind ik dat we terughoudend moeten zijn met stelselwijzigingen. Het constant sleutelen aan het stelsel is vervelend omdat mensen keuzes hebben gemaakt op basis van bepaalde regels. Daarom is het proces ook echt belangrijk. We moeten niet te ongeduldig zijn, niet te snel allerlei verbeteringen willen toepassen en ook onze kennis niet overschatten. Natuurlijk zijn er dingen die ik ook graag anders zou willen, het belasten van werkelijk rendement op vermogen bijvoorbeeld. Maar dat moet je tijd geven. Het heeft ook te maken met hoe ik kijk naar hoe het nu is. Eigenlijk kunnen we over de grote lijnen van ons belastingstelsel tevreden zijn. Sterker nog, we mogen

best dankbaar zijn met het stelsel dat we hebben. En tegelijk is het wel heel belangrijk om een visie te hebben op waar het op lange termijn naartoe gaat en waar je langzaam naar toewerkt. Wat ik voor die langetermijnvisie zou willen meegeven: zoek nog meer de raakvlakken tussen economie en relationeel denken.”

Kunt u dat relationele denken koppelen aan beleidsvoorstellen? | “Zoals ik al eerder aangaf vind ik ongelijkheid van financieel vermogen in Nederland geen groot issue, dus dat zou ik niet als uitgangspunt nemen. Als je daar te veel op focust, kom je bijvoorbeeld tot het zwaardere belasten van pensioenen en het eigen huis en daar ben ik huiverig voor. Er zit echt wel een gedachte achter het stelsel zoals dat is overgedragen door vorige generaties. Er zijn bijvoorbeeld goede redenen waarom pensioen en eigen woning niet al te zwaar belast worden. Het zijn bij uitstek relationele vermogens die horen bij de middenklasse. Relaties worden immers verankerd door waar je woont en bij de werkgever waar je pensioen opbouwt. Relationele economen leggen de nadruk op relaties en verhoudingen, op commitment en verankering. Daarom deel ik ook jullie kritiek op de flexibilisering van de arbeidsmarkt. We hebben niet gekozen voor een neutraal stelsel, zoals ik graag zie, maar hebben zelfstandig ondernemerschap en zzp’ers gestimuleerd en daarmee het meer relationele werknemerschap ontmoedigd. Relationeel is voor mij dat je je aan iemand bindt en dat je daarin ook bereid bent om soms te lijden of een risico te nemen.”

Ongelijkheid in de cacaoketen: extreme armoede, extreme rijkdom

Op de aandeelhoudersvergadering van Ferrero Rocher – van Nutella, Kinder Bueno en die in goud verpakte chocoladebollen met een hazelnoot erin – werd de hoogte van het dividend over 2019 voor de Ferrero-familie vastgesteld: onderling hebben ze €642 miljoen te verdelen. In januari dit jaar werd dat nieuws wereldkundig gemaakt. Twee weken eerder publiceerde het VOICE-Network een berekening van een eerlijke prijs voor cacaoboeren.¹ Die moet bijna drie keer hoger dan nu zijn, wil een gemiddeld boerengezin een leefbaar inkomen verdienen. De dividenduitkering over één jaar voor één familie – waarvan de pater familias een fortuin van zo'n 25 miljard euro bezit – is groot genoeg om alle cacaoboeren waar Ferrero van koopt een leefbaar inkomen voor een heel jaar te geven. Dan nog zou er €180 miljoen aan dividend over 2019 voor de familie overblijven. De inkomens- en vermogensongelijkheid tussen de Ferrero's en een naamloze cacaoboerenfamilie is enorm en heeft meerdere oorzaken. In dit artikel wordt aan de hand van de cacaoketen zichtbaar hoe pijnlijk en complex internationale economische ongelijkheid kan zijn.

Door Antonie Fountain

Boerenarmoede | Meer dan twee miljoen kind-arbeiders en ontbossing van vrijwel alle regenwouden in West-Afrika: het is de peperdure rekening van extreme armoede onder cacaoboeren. Ondanks twee decennia met allerlei pogingen en programma's, lukt het de cacaosector maar niet om met oplossingen te komen die de extreme ongelijkheid binnen de keten tegengaan.

Als we kijken naar de waardeverdeling in de cacaoketen, dan zien we dat vrijwel alle marge zit in de laatste fase; merkeigenaren zoals Ferrero, Nestlé en Mars en de supermarkten zijn goed voor 75% van alle omzet.² Ook eerder in de keten is er een forse concentratie: de drie grootste verwerkers en handelaars van cacao zijn elk goed voor bijna een kwart van de hele wereldhandel. Ze hebben weliswaar kleine marges, maar door in heel grote volumes te handelen, kunnen ze nog altijd een prima boterham verdienen en hebben ze voldoende marktmacht.

Dat wordt allemaal anders als je bij de boer uitkomt. Waar er drie grote verwerkers en zes grote chocoladebedrijven zijn, zijn er miljoenen boeren. Zij hebben onvoldoende marktmacht om een eerlijke prijs en andere handelsvoorwaarden te bedingen, en zijn dus afhankelijk van wat hen geboden wordt. Zij zijn als enige prijsnemer³ in een keten die verder redelijk in balans is qua marktmacht en vraag en aanbod.

Het probleem van de boer als prijsnemer speelt veel breder: vrijwel elke boer wereldwijd heeft te maken met dit probleem. Het is zuur te moeten constateren dat we niet in staat zijn om ons dagelijks brood – en de Nutella erop – te kunnen 'waarderen'.

Ongelijkheid in drie delen: risico, beloning en verantwoordelijkheid | Aan de basis van de armoede van de cacaoboer ligt een combinatie van drie ongelijkheden die elkaar versterken: de verdeling van *risico*, *beloning* en *verantwoordelijkheid*.

Het risico ligt vrijwel volledig bij de boer. Of die risico's nu gekoppeld zijn aan het weer, gewasziektes, dierenplagen, of de grillen van de markt: de boer kan zich er moeilijk tegen beschermen, terwijl andere partijen door middel van verzekeringen en termijncontracten veel onzekerheden kunnen minimaliseren. Bovendien is cacao een gewas dat zo'n vier jaar nodig heeft om tot vrucht dragen te komen. Vaak zijn de rechten om het land te verbouwen ook gekoppeld aan de bomen, dus het wisselen van gewas kan ertoe leiden dat de boer niet meer zeker is van het vruchtgebruik. Krediet is voor boeren lastig te verkrijgen en duur. De zwakste schakel loopt hier de grootste risico's.

AUTEUR
Antonie Fountain is managing director van het Voice Network, de koepelorganisatie van goede doelen en vakbonden in duurzame cacao. Hij zet zich veertien jaar in verschillende functies in voor eerlijke cacao en is lid van de ChristenUnie.

De grootste risico's leiden niet bepaald tot de grootste beloningen. Die komen terecht bij merkeigenaren als Ferrero en bij de supermarkten. De wereldmarktprijs voor cacao is al zo'n veertig jaar ver onder wat die moet zijn om de cacaoboeren een bestaansminimum te kunnen garanderen. De cacaoprijs wordt op de termijnmarkten in Londen en New York bepaald, en de boer moet het maar doen met die uitkomsten. De overheden van Ghana en Ivoorkust – de twee grootste producenten van cacao, samen goed voor twee derde van de wereldproductie – hebben inmiddels systemen om de schommelingen van de prijs iets in te dammen. Door het gros van hun jaarproductie al van tevoren op de markten te verkopen, kunnen zij een stabielere prijs aan de boeren garanderen, maar dan nog is deze prijs veel te laag om een leefbaar inkomen mogelijk te maken. Deze combinatie van grote risico's en lage beloningen werd opnieuw duidelijk toen vier jaar geleden de wereldmarktprijs instortte. Boeren zagen hun prijs van de ene op de andere dag met meer dan een derde dalen. Intussen maakten de multinationals juist recordomzetten en winsten, die ze deels toeschreven aan gedaalde kosten voor grondstoffen.

Dan is er nog de ongelijke verdeling van verantwoordelijkheid. De afgelopen veertig jaar heeft verantwoordelijkheid nemen voor boerenarmoede – en de gevolgen daarvan zoals kinderarbeid en ontbossing – grotendeels ontbroken. Alle initiatieven die werden uitgerold, zijn gebaseerd op vrijwilligheid. Dat leidt ertoe dat ze doorgaans alleen worden uitgevoerd door de voorlopers, als het uitkomt en als het niet te veel extra moeite – en geld – kost. De problemen in de sector

zijn niet opgelost omdat het simpelweg niet hoefde.

Totdat manieren gevonden worden die de risico's en beloningen eerlijker spreiden en duurzamere productie verplicht wordt, zal de extreme ongelijkheid in de keten aanhouden en zijn de multinationals in staat elkaar te beconcurreren op cacaoprijs, met enerzijds mooie winsten en aan de andere kant van diezelfde medaille armoede, ongelijkheid, en de uitbuiting van mens en milieu. Deze oplossingen zullen voorbij vrijwilligheid moeten gaan, en een verplicht karakter moeten hebben voor alle marktpartijen om een gelijk speelveld te creëren.

Boerenkeurmerken zijn onvoldoende

Maar weinig sectoren hebben zoveel duurzaamheidsinitiatieven als de cacaosector. Loop een winkel binnen, en op elk product met cacao erin zie je een keurmerk prijken van Fairtrade, Rainforest Alliance of UTZ Certified. Toch zijn ook deze producten aan het begin van de keten vergeven van armoede, kinderarbeid en ontbossing. Het is niet dat deze keurmerken geen goede dingen doen, integendeel.⁴ Maar als een boerenkeurmerk het probleem zou oplossen, dan ligt het probleem bij de boer – en dat is niet het geval. Boeren kunnen niet alleen de systeemproblemen oplossen die we in vrijwel alle grote productieketens zien. Daarnaast zijn de keurmerken ook niet in staat een eerlijke prijs aan de boer te betalen. Keurmerken zien een daling van hun afzetmarkt als ze wel eerlijkere prijzen gaan hanteren.

Bedrijven zijn niet bereid om gezamenlijk te werken aan eerlijkere prijzen en dat is deels vanwege zorgen

over kartelwetgeving die prijsafspraken verbiedt. Dat de Nederlandse Autoriteit Consument en Markt onlangs aankondigde meer ruimte te geven aan samenwerkende bedrijven om afspraken te maken over duurzaamheid⁵, is dan ook een goede ontwikkeling, die ook op Europees niveau navolging zou moeten vinden.

Actievere overheden | Hogere prijzen voor de boer zullen een deel van de oplossing moeten zijn. Terwijl bedrijven op korte termijn kunnen kiezen de boer meer te betalen, is op lange termijn een beter beheer van vraag en aanbod nodig om de wereldmarktprijs duurzaam te verhogen. Daarvoor zullen de producerende landen meer moeten gaan samenwerken dan nu het geval is.

Er is meer transparantie en verantwoording nodig, zeker op overheidsniveau in productielanden. Een groot deel van het probleem is het nog altijd ontbreken van goede publieke en fysieke infrastructuur: onderwijs, gezondheidszorg, sociale voorzieningen en wegen. Versterking van het maatschappelijke middenveld in producerende landen is een vereiste om overheden ter verantwoording te kunnen roepen.

Het is daarbij belangrijk oog te hebben voor de historische oorzaken van de huidige ongelijkheid. Ze zijn deels te herleiden tot de gevolgen van kolonisatie en dekolonisatie in de jaren zestig van de vorige eeuw. Ook de WTO, de Wereldbank en het IMF een speelden een rol in de (verplichte) liberalisering van de West-Afrikaanse economieën in de jaren tachtig – in ruil voor het kwijtschelden van een deel van de schulden waarmee de dekoloniserende overheden werden belast.

In plaats van vrijwillige boerenkeurmerken zijn systeemoplossingen nodig, die zowel de multinationals als de overheden verplichten te werken aan een gelijkere verdeling van risico, beloning en verantwoordelijkheid. Deze systeemoplossingen zouden gebaseerd moeten zijn op de principes van *Due Diligence* die vastgelegd zijn binnen OESO verband en in de *Guiding Principles on Business and Human Rights* van de VN.

Een mooi voorbeeld van zo'n systeemoplossing is te vinden in de initiatiefnota *Tegen slavernij en uitbuiting – een wettelijke ondergrens voor verantwoord ondernemen* (2020) die Joël Voordewind onlangs heeft gepubliceerd. Het soort wetgeving dat hij bepleit is ook op EU-niveau nodig. Het VOICE-Network is in samenspraak met de Europese Commissie bezig om daar stappen in te nemen. Aan deze kant van de keten is Europese samenwerking noodzakelijk om extreme ongelijkheid tegen te gaan.

Er bestaat niet één wondermiddel om de ongelijkheid in de cacaosector aan te pakken. De oorzaken zijn daarvoor te divers. Hogere prijzen, wetgeving, transparantie en verantwoording: ze zullen deel moeten zijn van een ambitieuze en veelzijdige oplossing. Een actievere overheid – in Nederland, in Europa, in de producerende landen – is daarvan een belangrijk onderdeel.

Over bezuinigen, investeren en kwetsbare inwoners

Gemeentefinanciën in tijden van krimp

Nederlandse gemeenten spelen via de Wet Maatschappelijke Ondersteuning, Participatiewet en de Jeugdzorg een grote rol in het leven van veel kwetsbare mensen. De coronacrisis zal naar verwachting een flinke impact hebben op de financiële situatie van gemeenten.^{1,2} Dalende inkomsten en stijgende uitgaven zetten hen het water aan de lippen. In dit artikel blikken we terug op de financiële crisis van 2008 tot 2013, bespreken we samen met (oud-) wethouders de mogelijkheden voor gemeenten om met bezuinigingsopgaven om te gaan en onderzoeken we hoe daarbij de ondersteuning voor (economisch) kwetsbaren gewaarborgd kan worden.

Door Robert Mourik, Tim Kuijsten en Ruben van de Belt

Dat de coronacrisis een grote economische impact zal hebben is duidelijk. Een reeks aan onheilspellende prognoses tekent een somber toekomstscenario uit voor de Nederlandse samenleving. Zo voorspelt het Internationaal Monetair Fonds (IMF) dat de Nederlandse economie dit jaar 7,5% zal krimpen; een ongekend harde klap, nog harder dan de 'Grote Depressie' van de jaren dertig³ en door Peter Hein van Mulligen, hoofdeconoom bij het CBS, zelfs beoordeeld als de grootste economische crisis sinds de Tweede Wereldoorlog.

Die problematiek gaat overheden raken, op alle niveaus. De economische impact van corona infecteert naar alle waarschijnlijkheid straks ook Nederlandse gemeenten. Gemeenten krijgen last van teruglopende inkomsten uit toeristenbelasting, huur en leges, zoals voor een bouwvergunning. Daartegenover staan stijgende uitgaven, met name op gebied van handhaving, GGD, steunaanvragen van zelfstandigen (Tozo) en een groter beroep op bijstand en schuldhulpverlening. Uit onderzoek van EénVandaag en de VNG blijkt dat 87% van de gemeenten de komende maanden in financiële problemen komt. Driekwart voorziet bezuinigingen waar 'gewone burgers' de dupe van worden, de helft voorziet belastingverhogingen.⁴ Dat doet sterk denken aan de taferelen uit de financiële crisis (2008-2013), toen met name de lagere opbrengst van bouwvergunningen gemeenten in het nauw dreef. Ook toen ging dat gepaard met stijgende uitgaven, met name aan bijstandsuitkeringen, armoedebeleid en schuldhulpverlening.⁵ Lokale bewindslieden kwamen voor fikse uitdagingen te staan om de gemeentelijke draagkracht zo groot mogelijk te houden. De crisis van toen biedt ons daarmee lessen voor de crisis van nu.

Terugblik Financiële crisis | In de nasleep van de krediet- en schuldencrisis kregen veel gemeenten rond 2010 te maken met financiële tegenslagen. In 2009 bleken de gemeenten gezamenlijk 1,8 miljard tekort te komen, een jaar later bedroeg het tekort 1,3 miljard.⁶ Daarop sprak de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) de verwachting uit dat er door de crisis een structureel gat van ten minste 500 miljoen euro zou ontstaan. De boodschap was duidelijk: er moest bezuinigd worden.

Dr. Tom Overmans, universitair docent aan de Universiteit Utrecht, deed onderzoek naar de bezuinigingsopgaven van gemeenten rond de financiële crisis. Hij identificeerde in zijn proefschrift vier categorieën bezuinigingsmaatregelen:

AUTEURS

Robert Mourik is bestuurskundige en econoom. Hij werkt als adviseur bij Twynstra Gudde.

Tim Kuijsten is politicoloog en als bestuurlid politiek actief bij Perspectief.

Ruben van de Belt is jurist, theoloog en bedrijfskundige. Hij is gemeenteraadslid in Zwolle en gaat binnenkort aan de slag bij het Ministerie van Economische Zaken & Klimaat.

maatregelen gericht op het behoud van de status quo (bijv. opleidingen worden nu even uitgesteld, om ze in betere tijden weer terug te laten keren), maatregelen gericht op structurele verandering (bijv. een deel van de dienstlevering wordt geheel gedigitaliseerd), organisationele maatregelen (bijv. efficiëntere inrichting van het organisatieproces) en fiscale maatregelen (bijv. wegsnijden budgetten, invoeren nieuwe belastingen). Hoewel volgens Overmans bij gemeenten dikwijls de intentie bestaat om innovatieve maatregelen te treffen, grijpen zij in de praktijk vaak terug op fiscale maatregelen en behoud van de *status quo*. Dit werd ook duidelijk in gesprekken met oud-wethouders van de ChristenUnie. Zo werd er in vrijwel elke gemeente tussen 2008 en 2015 gekort op subsidies en diensten (fiscale & organisationele stabiliteit), en werd er over de gehele linie percentueel bezuinigd (fiscale stabiliteit).

Wanneer financiële problemen via bezuinigingen moeten worden opgelost, maakt het veel verschil welke aanpak lokale bestuurders en politici kiezen. Overmans noemt drie factoren die de kans op succesvolle bezuinigingsmaatregelen kunnen doen stijgen. "Allereerst is het belangrijk dat bestuurders en ambtenaren intensief samenwerken met politici. Politieke interventies kunnen worden benut als katalysator voor verandering. Bezuinigingsgedreven veranderingen vinden vaak plaats in een sterk gepolitiseerde omgeving. Wanneer politici en topambtenaren hierbij intensief optrekken, is de kans groter op een succesvolle implementatie." De tweede succesfactor betreft de omgang met weerstand tegen bestuursbesluiten. Overmans benoemt dat financiële tekorten vaak leiden tot

bitterheid binnen een organisatie, als gevolg van baanonzekerheid, verhoogde werkdruk en teruglopende personeelsbudgetten. Besluitvorming over financiële druk leidt volgens hem vaak tot onvermijdelijke spanningen. In plaats van zich te focussen op het bouwen van draagvlak voor beslissingen, kunnen bestuurders en politici zich beter richten op het behalen van direct financieel resultaat; weerstand komt er volgens Overmans immers toch. Ten derde benadrukt Overmans het belang van het benoemen van meerdere succesindicatoren. In de door hem onderzochte gemeenten werden 64 indicators opgesteld. Een dergelijke exercitie maakt de complexiteit van bezuinigingen duidelijk en zorgt ervoor dat de behaalde resultaten goed kunnen worden beoordeeld. De gesproken oud-wethouders voegen nog een vierde factor toe: de coalitieonderhandelingen na gemeenteraadsverkiezingen vormen vaak een 'window of opportunity' om succesvol bezuinigingen door te voeren. Deze periode zorgt ervoor dat onderhandelingen deels achter de schermen in relatieve rust gevoerd kunnen worden, wat de kans op 'het goede gesprek' verhoogt.

Investeren versus bezuinigen | Bezuinigen als oplossing voor financiële tekorten wordt niet meer als de enige of beste oplossing gezien. In vergelijking met de financiële crisis een decennium geleden is er veel veranderd in de discussie onder experts en wetenschappers over de beste ontsnappingsroute uit een crisis. Rond 2010 koos de Nederlandse overheid er voor om over de volle breedte te bezuinigen op de overheidsuitgaven. Minister Wiebes van Economische zaken heeft

inmiddels aangegeven een voorkeur te koesteren voor de investeringsroute op weg naar economisch herstel.⁷ Andere partijen, D66, PvdA en ook de ChristenUnie, delen die voorkeur. Het laten oplopen van de staatsschuld kan politiek gezien momenteel als breed gedragen worden beschouwd.

Maar wat landelijk kan, ligt bij gemeenten anders. De mogelijkheden voor gemeenten om te investeren in plaats van te bezuinigen zijn beperkt. Oud-wethouder van Waalwijk Jan van Groos benoemt een van de obstakels: “De begroting van de gemeenteraad moet meerjarig sluitend zijn. Provinciale overheden houden daar toezicht op. Gemeenten kunnen niet, zoals het Rijk doet, de schuld laten oplopen.” Overmans noemt dat gemeenten maar beperkt mogelijkheden hebben om de inkomsten te doen stijgen; het grootste deel van hun inkomsten komen immers uit het gemeentefonds. Volgens hem is de huidige financiering van gemeenten oud en aan vervanging toe. “Gemeenten, met hun rol als eerste overheid, zouden meer ruimte moeten krijgen om te investeren, door bijvoorbeeld net als in Duitsland en Zwitserland de beschikking te krijgen over een deel van de inkomstenbelasting. Op dit moment zijn gemeenten nog grotendeels afhankelijk van onderhandelingen met de Rijksoverheid.”

Toch liggen er, zeker voor gemeenten die met een gezonde financiële status de coronacrisis ingaan, enkele mogelijkheden. Zo is het denkbaar om bepaalde uitgaven aan bijvoorbeeld infrastructuur en de openbare ruimte naar voren te halen, en in termen van lasten te spreiden over komende begrotingsjaren. Dit is vanzelfsprekend een middel waar prudent

mee omgegaan moet worden. Een andere optie is om middelen aan te wenden voor projecten middels co-financiering door andere (semi-)overheden, waardoor de gemeentelijke middelen een hefboomeffect krijgen en investeringen ‘van buiten’ aantrekken. Dat kan op het niveau van concrete projecten of door het opzetten van een ‘herstelfonds’, eventueel met naburige gemeenten.

Daarnaast is het een optie om er alles aan te doen woningbouw mogelijk te blijven maken, zo bepleit Gerjan van den Heuvel, duoraadslid in Amsterdam. “In een grote gemeente is het belangrijk dat de bouwproductie op peil blijft. Zeker ook met het oog op de woningnood is het voor de economie cruciaal dat er gebouwd blijft worden.” Er zijn een aantal manieren waarop dat mogelijk is. Men kan lopende vergunningstrajecten prioriteit geven, maar ook samen met partners in de woningmarkt bekijken hoe het gemeentelijk grondbedrijf kan bijdragen aan de start van de bouw. Vaak is een samenwerking tussen gemeenten, woningcorporaties en ontwikkelende partijen die gebaseerd is op gedeelde ambities, een langjarig perspectief en vertrouwen daarbij het belangrijkste.

Gemeenten en kwetsbare inwoners

Juist voor economisch kwetsbaren is het cruciaal dat gemeenten ook geld blijven uitgeven, en niet enkel bezuinigen. Gemeenten dragen verreikende verantwoordelijkheid voor deze groep, onder andere via de Participatiewet waarbij zij verantwoordelijk zijn om zoveel mogelijk mensen aan een (beschutte) baan te helpen. Via de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) helpen gemeenten

inwoners om zo lang mogelijk zelfstandig thuis te kunnen blijven. Gemeenten zijn ook verantwoordelijk voor zorg aan één op de tien jongeren in Nederland via de Jeugdwet.

Juist vanwege deze verantwoordelijkheden bestond ten tijde van de financiële crisis al het besef onder bestuurders dat bezuinigingen zo weinig mogelijk op het bordje van de kwetsbaarsten moesten worden gelegd. Oud-wethouder De Jong van de gemeente Goeree-Overflakkee benadrukt: “Bij eigenlijk alle besluiten hebben we rekening gehouden met de vraag: hoe heeft dit effect op de minst draagkrachtigen? Wie maken er bijvoorbeeld gebruik van die ene publieke voorziening? Mensen uit de economisch lagere klasse? Dan moeten we daar niet op bezuinigen.” Ondanks dat breed gedragen besef, luistert het nemen van de goede beslissingen nauw. Van Groos noemt een voorbeeld. “Je probeert de kwetsbaren te ontzien en juist in te zetten op armoedebestrijding. Maar soms moet je met bezuinigingen dreigende tekorten proberen te voorkomen. Een bezuiniging op hulp in het huishouden bleek in Waalwijk echter niet goed uit te pakken. Die mensen konden zo’n basisbezuiniging niet aan.” Bovendien moet men lessen trekken uit de vorige grote crisis. “Veel gevolgen van gemeentebezuinigingen worden pas zichtbaar in de jaren die volgen,” aldus oud-wethouder Mostert van Katwijk. “Burgers merken vaak pas later de lasten. Een gemeente moet dus ook op de lange termijn voorbereid zijn op de pijn.” Die pijn kan bijvoorbeeld de kop op steken door ingrepen in het sociale domein. Doordat de uitgaven aan onder andere bijstand flink stijgen⁸ en de inkomsten van gemeenten afnemen,

moet men daar wellicht in gaan snijden.

Ook bij gemeenten lijkt de nadruk nu meer te liggen op investeringen in vergelijking met de financiële crisis. Juist rondom economische kwetsbare mensen is die voorkeur voor investeringen extra sterk, vanwege het gevreesde versterkende effect dat bezuinigingen in de lagere inkomensklassen kan opleveren. Bij bezuinigingen in het sociale domein ligt een kettingreactie op de loer waarbij armoede achtereenvolgens stress, gezondheidsklachten en schulden oplevert. Bovendien is de groep economisch kwetsbaren door de coronacrisis uitgebreid met zzp’ers, flexwerkers en jongeren. Zowel in grote als in kleine gemeenten heeft men die kwetsbaarheid steeds scherper op de radar.

Janny Zwerver, oud-wethouder in de gemeente Ten Boer, ziet daarbij de voordelen van kleinschaligheid. “Mensen aan de onderkant van de samenleving waren bij ons altijd in beeld, doordat er altijd iemand was die hen kende. Dat scherpt het beleid dat je opstelt voor die groep.” Ook de Rotterdams wethouder van armoedebestrijding, schuldenaanpak en informele zorg Michiel Grauss (ChristenUnie-SGP) pleit voor een investeringsaanpak, juist ten aanzien van die kwetsbare groepen. “Het is simpelweg dom om als overheid de bezuinigingen te laten landen bij de meest kwetsbare groepen.” Grauss noemt de armoede- en schuldenaanpak als voorbeeld. “Daar zitten binnen mijn portefeuilles de meeste kosten, maar een bezuiniging op vroegsignalering en preventie van schulden genereert op de lange termijn een groot maatschappelijk effect. Op korte termijn denk je dan misschien geld te besparen, maar uiteindelijk zullen de

maatschappelijke kosten zoals voor de zorg alleen maar stijgen en ben je enkel meer geld kwijt.”

De visie van Grauss past in een bredere trend, gericht op investeringen. “Rotterdam investeert. Maar daarbij wil je wel effectief zijn. Je moet nu al de langetermijneffecten van je maatregelen helder hebben.” Investeren is dus de route voorwaarts, maar de manier waarop men investeert is minstens zo cruciaal. Grauss benadrukt dat gemeenten niet moeten overgaan tot ‘naïeve investeringen’. “Je kunt als gemeente bijvoorbeeld alles zelf willen betalen, maar dan ben je sneller je geld kwijt en kun je uiteindelijk minder doen. Gebruik juist de samenleving die je tot je beschikking hebt, en de kapitaalcracht die daarin is. Spreek bedrijven en stichtingen aan om mee te helpen in de maatschappelijke crisisbestrijding. Een voorbeeld: aan het begin van de coronacrisis hebben wij meer dan vierduizend laptops geregeld voor economisch kwetsbare gezinnen, zodat er geen grote onderwijsachterstand zou ontstaan voor de kinderen. Sommige andere gemeenten hebben die laptops zelf betaald. In Rotterdam zijn die laptops betaald door een groot bedrijf en een stichting. Zo houden we zelf geld vrij om mensen nog een paar stappen verder te helpen. We kijken of we ook taallessen en sollicitatietrainingen voor de ouders via de laptops kunnen organiseren. Op die wijze investeer je je als gehele samenleving effectief de crisis uit.”

Naar een gemeentelijke investeringsaanpak | Een terugblik op de financiële crisis biedt gemeenten enkele handvatten om effectief te bezuinigen. Maar bezuinigen

is niet altijd de juiste keuze. De landelijke politiek kiest voorlopig en in tegenstelling tot de financiële crisis voor investeren boven bezuinigen. Gemeenten zijn echter beperkt in hun mogelijkheden om het investeringsniveau op te drijven. Daarmee lijkt een bezuinigingsopgave voor gemeenten onontkomelijk, ook omdat er volgens wethouders weinig verdere mogelijkheden zijn om uitgaven terug te dringen. De uitdaging is om dat vorm te geven zonder dat dat ten koste gaat van kwetsbare inwoners. Om ook op gemeentelijk niveau te kunnen investeren, is het dan ook zaak voor gemeenten om in samenwerking met het Rijk hun financiering onder de loep te leggen, ook voor de lange termijn. Bovendien moet de lokale overheid die investeringsopgave niet in haar eentje waarmaken, maar moet ze de hele maatschappij daarbij betrekken, inclusief burgers en bedrijven. Via brede maatschappelijke investeringen kunnen buffers en weerbaarheid opgebouwd worden in tijden van crisis. Zo profiteren kwetsbare groepen, maar uiteindelijk de gehele samenleving.

Dank aan wie in gesprekken meewerkten aan de totstandkoming van dit artikel: Michiel Grauss (wethouder Rotterdam), Jan van Groos (oud-wethouder Waalwijk), Gerjan van den Heuvel (duoraadslid Amsterdam), Gerrit de Jong (oud-wethouder Dirksland/Goeree Overflakkee), Gerard Mostert (oud-wethouder Katwijk), Dr. Tom Overmans (onderzoeker/docent UU), Janny Zwerver (oud-wethouder ten Boer).

Boeken.

46 Kapitaal en (christelijke) Ideologie

Recensie: *Kapitaal en Ideologie*

48 Technologie, ongelijkheid en het goede leven

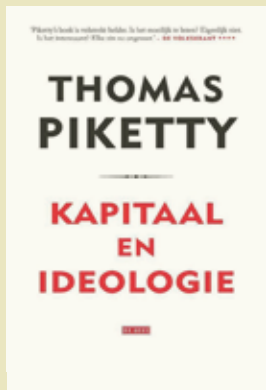
Recensie: *The technology trap*

50 De tweede zondeval

Recensie: *De onzichtbare maat. Archeologie van goed en kwaad*

Kapitaal en (christelijke) Ideologie

Door dr. Bjorn Lous

Thomas Piketty
Kapitaal en Ideologie, (vertaling
van *Capital et idéologie*.
Parijs: Seuil, 2019)
Amsterdam: De Geus, 2020
1136 pagina's

We kennen Piketty van zijn beschrijving van de historische ontwikkeling van inkomen en vermogen. In zijn nieuwste boek, *Kapitaal en Ideologie*, analyseert hij de verhalen waarmee de geconstateerde economische ongelijkheid niet alleen gerechtvaardigd maar ook mede mogelijk gemaakt wordt: “Ongelijkheid is ten diepste niet economisch of technologisch, maar ideologisch en politiek.” Ook als je het niet eens bent met zijn conclusies, is zijn analyse waardevol, en daagt hij je uit om te reflecteren op hoe je naar onze samenleving en de economische structuren daarvan kijkt.

Allereerst stelt *Kapitaal en Ideologie* de traditionele kapitalistische visie ter discussie op basis van de gapende kloof tussen wat deze visie beweert en de werkelijkheid. Piketty concludeert dat we er niet van uit moeten gaan dat “vrije concurrentie van staten en andere economische partijen volstaat om, als door een wonder, tot sociale rust en wereldvrede te komen”. Economische groei *an sich* brengt die doelen evenmin dichterbij, omdat die vaak grotendeels ten goede komt aan de allerrijksten. Het idee van een ‘trickle down-effect’, dat winsten aan de top

bijdragen aan ieders welvaart, blijkt een misvatting. Piketty suggereert dat een groeimodel dat “iets minder gunstig uitpakt” voor de superrijken de armoede in de wereld veel sneller had kunnen terugdringen. Toch neemt hij de meritocratische argumenten wel serieus en toetst hij ze een voor een aan de feiten en ontwikkelingen die hebben plaatsgevonden.¹

Daarnaast daagt Piketty speciaal de christelijke politiek uit tot reflectie. Piketty stelt dat het juist christelijke doctrines over eigendomsrecht zijn, die de basis gelegd hebben voor de huidige “neopropriëtaristische” samenleving waarin privébezit als centraal en onaantastbaar principe geldt. Ook het “hyperkapitalisme” waarin alles als een markt gezien wordt, relateert hij aan het christendom. Piketty observeert als buitenstaander hoe deze doctrines volgden uit de economische en politieke machtspositie die de Kerk verwierf in de nadagen van het Romeinse Rijk. Tegelijkertijd verwondert hij zich erover hoe deze doctrines het onderwijs van Jezus volledig omdraaiden. Een boeiende vervolgvraag is dan ook wat de theologische wortels zijn van de ideologieën die Piketty beschrijft, waarop hij slechts kort ingaat.

Piketty's verklaring is dat de factor ‘macht’ bepalend was voor ontwikkeling van de theologie tot een pragmatische benadering van rijkdom en bezit. Daarbij werd mijns inziens de beschreven omdraaiing van Jezus' onderwijs mogelijk door het vervangingsdenken dat ook nu nog invloed heeft op hoe christenen naar de samenleving en economie kijken.² Deze theologie is meer dan een identiteitskwestie; doordat ze Jezus en het evangelie losmaakt van hun culturele en geografische context, ontdoet ze het evangelie van

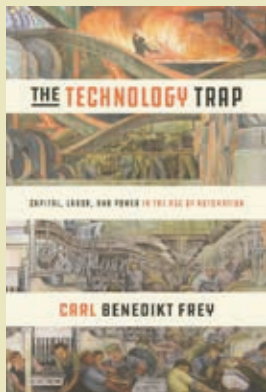
zijn morele ijkpunt en het bijbehorende wereldbeeld. Uiteindelijk legde dat de basis voor het latere kolonialisme en maakte dat zelfs de wereldwijde slavenhandel mogelijk, het toppunt van economische ongelijkheid.³

Piketty laat echter zien dat de geschiedenis allesbehalve een lineair verloop zonder alternatieve ontwikkelingspaden kent. Zo beschouwt Piketty “de politiek-ideologische ontwikkeling van elk land als een gigantisch gezamenlijk leerproces door middel van experimenten en ervaringen”. Is dat niet precies waar het Oude Testament, met zijn verhalen over hoe Israël zo'n leerproces doorliep, een Goddelijk geïnspireerde weergave van is? Wanneer we zo en vanuit hun oorspronkelijke Joodse context deze verhalen leren lezen, dan gaat er volgens mij een wereld open aan wijsheid en ideeën die samen verdacht veel lijken op een schets voor een ideale samenleving.

Piketty concludeert dat het moeilijk wordt om oplossingen te vinden voor problemen als klimaatverandering en migratie, wanneer we er niet in slagen de ongelijkheid terug te dringen. Deze strijd kan slechts gewonnen worden met ideeën. Op dit moment is het belangrijkste om “de kwestie van diversiteit te doordenken in samenhang met sociale ongelijkheid”, vanuit de vraag “onder welke voorwaarden bezit rechtvaardig is”. Dat is bij uitstek iets voor christelijke politiek. Als ze de rijkdom van de Bijbel ten volle wil benutten, dan moet ze het evangelie lezen met het Oude Testament als volwaardig fundament van haar maatschappelijke denken. *Kapitaal en Ideologie* geeft een duw in de goede richting. Voor politici die open staan voor echte bezinning is het een onmisbaar boek.

Technologie, ongelijkheid en het goede leven

Door Gerrit Jan Dijkgraaf

Carl Benedikt Frey
The technology trap: capital, labor, and power in the age of automation.
Princeton: Princeton University Press, 2019
420 pagina's

Technologische vooruitgang heeft een januskop. Groei in welzijn en welvaart voor velen, gaat vaak samen met armoede en ellende voor wie op het verkeerde moment op de verkeerde plaats leeft. Carl Benedikt Frey laat in zijn boek *The technology trap* zien welke invloed technologische ontwikkeling vanaf ongeveer het jaar 1700 heeft gehad op menselijke arbeid. Hij trekt die lijn door naar de toekomst en geeft gereedschap in handen om in onze tijd over dit vraagstuk na te denken. Tegelijkertijd laat zijn boek ook zien dat beleid gebaseerd op alleen 'de economie' niet voldoende is.

Freys eerste bijdrage aan het maatschappelijk debat over technologie en arbeid is een onderscheid tussen *werkvermeerderende* technologie en *werkvervangende* technologie. Een uitvinding zoals de benzinemotor is een voorbeeld van het eerste. Deze bracht een auto-industrie voort die aan miljoenen mensen werk bood. Het machinale weefgetouw leidde voor ambachtelijke wevers aan het begin van de Industriële Revolutie tot verlies van inkomsten, waardoor een deel van hen in opstand kwam. Technologische vooruitgang zorgt dus niet altijd voor een

brede groei in welvaart.

Freys tweede bijdrage is zijn analyse van de verhouding tussen macht en technologische vooruitgang. In de twintigste eeuw zorgden werkvermeerderende technologieën voor een grote middenklasse met veel politieke invloed. De eenentwintigste eeuw brengt artificial intelligence (AI) en andere vormen van digitale automatisering. Zij hebben een werkvervangend effect, dat vooral laaggeschoolde banen raakt. Daarmee verdwijnt de eens grote middenklasse en nemen sociale en economische ongelijkheid toe. Automatisering draagt zo bij aan een nieuwe kloof tussen hoogopgeleide, rijke stedelingen met technologische vaardigheden en veel politieke invloed, en een laagopgeleid, verarmend achterland dat zich in de steek gelaten voelt. Deze kloof, waaraan ook globalisering een belangrijke bijdrage levert, zet de democratie onder druk. En dan staan veel AI-toepassingen, zoals zelfrijdende auto's, nu nog maar aan de start van hun ontwikkeling.

Hoe die kloof te dichten? Aan het eind van zijn boek geeft Frey een aantal praktische adviezen: investeer in onderwijs en omscholing, help mensen te verhuizen naar waar banen zijn, verbeter infrastructuur zodat arbeidsmarkten bereikbaar blijven voor wie de huizenprijzen in de stad niet kan betalen. Andere economen hebben het belang van investeren in AI-technieken die nieuw werk creëren benadrukt.¹ Zuid-Korea schafte een belastingvoordeel voor bedrijven die automatisering toepassen af.²

Voor wie beter wil begrijpen welke impact automatisering kan gaan hebben op de arbeidsmarkt, is Freys boek een aanrader. Toch steken de adviezen waarmee hij afsluit wat flets af bij de diepgang van

de analyse die daaraan voorafging.

Misschien komt dat wel doordat Frey uiteindelijk geen vraagtekens zet of richting wil geven aan de ontwikkeling van technologie. Wat heeft de christelijk-sociale traditie hier toe te voegen?

Twee kernwaarden zijn belangrijk. De eerste is het belang van *gemeenschap*. 'Niemand leeft voor zichzelf' en niemand werkt voor zichzelf. Werk is één van de belangrijkste manieren waarop we onze talenten inzetten voor de gemeenschappen waarin we leven. "Wat werk onderscheidt van andere activiteiten", schrijft de Britse theoloog O'Donovan, "is het punt waarop anderen afhankelijk zijn van onze inzet."³ Hij benadrukt ook hoe belangrijk het is dat we onze arbeid kunnen verbinden met de mensen voor wie en met wie we ons werk doen. Deze kernwaarde is in zijn relatie tot ondernemerschap verkend in de WI-bundel *Rijnland werkt*.⁴ We zouden ons, in het stimuleren van technologische ontwikkeling, dus moeten richten op technologie die mensen verbindt. Zorgtechnologie waarmee meer zorg lokaal kan worden verleend, of docenten die ondersteund door AI leerlingen meer persoonlijk kunnen begeleiden, zijn daarvan goede voorbeelden.

De tweede kernwaarde is *technologie als middel, en niet als doel*. Govert Buijs heeft recent de vraag gesteld: 'waarom hebben wij een economie?'⁵ – niet uit scepsis, maar vanuit nieuwsgierigheid naar hoe economie kan bijdragen aan een goed leven. De ChristenUnie is gewend die vraag ook over techniek te stellen. Ons uiteindelijk heil verwachten we niet van technologie. Daarom kunnen we een nuchtere beschouwing van voors en tegens maken, en vreugdevol vieren wanneer technologie ons een stapje dichterbij dat goede leven brengt.

De tweede zondeva

Door Mart Keuning en Christiaan Harinck

Andreas Kinneging
De onzichtbare maat. Archeologie van goed en kwaad
Amsterdam:
Uitgeverij Prometheus, 2020
640 pagina's

Zien we wel hoe uitzonderlijk onze tijd is? De wereldbeschouwelijke Traditie die Europa sinds de oudheid vormde, lijkt in korte tijd geheel te zijn ingestort. In zijn jongste boek *De onzichtbare Maat – archeologie van goed en kwaad*, ontleedt Andreas Kinneging het vrijheids- en gelijkheidsfundamentalisme van de moderniteit waar we die Traditie voor inruilden. In een fris exposé over de waarden van de Europese Traditie, pleit Kinneging voor een terugkeer van maatschappelijke orde en morele maat.

Centraal in het boek staat de antithese tussen de moderniteit en de Europese Traditie: 'verlichting' en 'romantiek' versus 'Jeruzalem' en 'Athene'. In een fundamentele reflectie op de geloofsartikelen van de moderniteit, zet Kinneging het onderscheid met de Europese Traditie scherp neer. De mens is het brandpunt geworden van zijn eigen wereld – en daarmee zijn eigen maat. Radicaal is de breuk met wat de Traditie eeuwenlang leerde: de maat voor goed en kwaad (en daarmee de basis voor een gelukkig leven) ligt buiten de mens zelf.

Deze breuk is al even gaande, maar pas nu de moderniteit als idee geen concurrentie meer kent, is de verwoestende uitwerking van het moderne mensbeeld zichtbaar. "Het verlichtingsdenken marginaliseert de oudere opvattingen van de mens als burger, als kind van God en als gemeenschapswezen en drukt die ten slotte helemaal weg." De dominantie van de verlichting is inmiddels zelfs zo sterk, dat er in de huidige westerse samenleving voor alternatieve denkbeelden geen ruimte meer lijkt te bestaan, en ze zijn ook bijna niet meer mogelijk. Wie courante politieke discussies aandraagt als voorbeeld van ideële diversiteit, heeft het mis. Zowel modern links als rechts zijn kinderen van dezelfde verlichte vader.

Het is een breuk die zo radicaal is, dat herstel niet mogelijk lijkt. Omdat de almacht van de verlichtingsidealen zo groot is, maar ook omdat de verschillen met de Europese Traditie zo radicaal zijn. "Zelf meester te zijn en geen meester boven je te hebben. *Ni Dieu ni maître*. Tekenend genoeg is die begeerte volgens de Europese Traditie dé oerzonde." Een laatste reden is dat de idealen van de verlichting en de romantiek (en dan met name de tegenstrijdige vrijheid en gelijkheid) noodzakelijkerwijs steeds breder en radicaler worden uitgelegd. Dit betekent volgens Kinneging absoluut egoïsme als natuurlijk en noodzakelijk eindpunt – waarmee duidelijk wordt dat de moderniteit en haar twee pijlers categorisch geen gegronde moraal *kunnen* voortbrengen.

Kinneging biedt een scherpe analyse van ons als samenleving en ons als mens – knap genoeg tijdloos en actueel tegelijkertijd. Zijn stijl is genadeloos en radicaal: dat hoort bij zo een groot werk, en

bij de conceptuele helderheid die hij wil geven. De vraag is of deze confrontatie bij de patiënt effect zal hebben. Want hoe moet de terugkeer naar de fundamente van de Traditie plaatsvinden? Het boek is een filosofische beschouwing, geen program, maar de vraag dringt zich aan de lezer op, te meer daar de gestelde breuk met de Moderniteit zo groot is.

Inhoudelijk is het boek hier en daar *rucksichtslos* en vertekenend: Kinneging valt terecht een beperkt mensbeeld aan, maar dat is niet altijd het mensbeeld van de door hem opgevoerde denkers, slechts de door Kinneging zelf doorgeredeneerde, ultieme consequentie ervan. Daarnaast reduceert hij in zijn kenschets het Christendom tot idee, en hij mist daarmee iedere notie van de persoonlijke relatie tussen de mens en God.

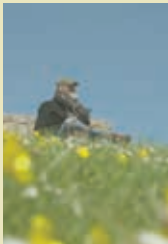
Toch is ons advies: lees dit boek. In de eerste plaats omdat het stof biedt tot persoonlijke, maatschappelijke en wereldbeschouwelijke reflectie. Voor politiek geïnteresseerden is het boek relevant en actueel; de recente onrust en discussies in de VS en hier worden bijvoorbeeld een stuk begrijpelijker. Ten slotte is het een belangrijk – zij het weinig vrolijk stemmend – boek voor eenieder die zich bezig houdt met christelijke politiek. Een beschouwing als die van Kinneging bepaalt christenpolitici bij het feit dat de traditie waarin ze staan zo radicaal anders is dan die van hun seculiere collega's, die ondanks hun verschillen een belangrijk filosofisch fundament delen. Want hoe goed de samenwerking met andere partijen bij vlagen ook kan zijn, we werken nog altijd, nu meer dan ooit, tegen de geest der eeuw.

Gesignaleerd.

Michael Sandel | *De tirannie van verdienste. Over de toekomst van de democratie* | Amsterdam: Ten Have, 2020 | 320 pagina's

Sandel is hoogleraar politieke wetenschappen aan Harvard University. In zijn nieuwste boek verbindt hij de toekomst van de democratie aan de ongelijkheid in de samenleving. Hij waarschuwt dat niet iedereen kan meekomen in met de maatschappij van de 21e eeuw en schetst de politieke gevolgen daarvan.

Bart Kingma
De bergrede van het vlakke land / De berchrede fan it flakke lân
Omrop Fryslân

Fryslân DOK vroeg denkers en wetenschappers een essay te schrijven in de coronatijd en daarin te reflecteren op verleden en toekomst. Anja Haga, betrokken bij de Eurofractie van de ChristenUnie, komt aan het woord terwijl ze corona heeft. Ze reflecteert op de weerstand die verandering oproept in de politiek. Juist als omdat we nietig zijn, voorbijgangers, moeten we ons inzetten zodat generaties na ons ook goed kunnen leven.

Abhijit Banerjee Esther Duflo | *Hoe de economie de wereld kan redden*
Amsterdam: Thomas Rap, 2020 | 448 pagina's

Twee Nobelprijswinnaars benaderen prangende vraagstukken van onze tijd vanuit de economie. "Door de menselijke waardigheid weer centraal te stellen, zo luidt de centrale stelling van dit boek, lokken we een ingrijpende herziening uit van onze economische prioriteiten en de manier waarop in onze samenleving voor de burgers die het het slechtst hebben getroffen wordt gezorgd" (21).

Rens Bod, Remco Breuker, Ingrid Robeyns | *40 stellingen over de wetenschap*
Amsterdam: Boom, 2020 | 64 pagina's

Drie wetenschappers publiceren aan de vooravond van de opening van een nieuw academisch jaar dit pamflet met veertig provocerende stellingen om de universiteit weer relevant, werkbaar, studeerbaar en betaalbaar te maken. Stelling 16: "Een teveel aan tijdelijke aanstellingen leidt tot uitbuiting van beginnende wetenschappers."

Joost Hengstmengel | *De Homo Economicus. Een familiegeschiedenis*
Amsterdam: Boom 2020 | 208 pagina's

Pas in de negentiende eeuw gaat de calculerende mens, de *homo economicus*, de blik op economie domineren. In de eeuwen daarvoor werd er anders gekeken naar de economie. Dit boek vertelt de geschiedenis van het economische denken door de eeuwen heen en houdt ons die verloren perspectieven voor.

Sander Heijne en Hendrik Noten
Fantomgroeï. Waarom we steeds harder werken voor steeds minder
Amsterdam: Uitgeverij Business Contact, 2020 | 256 pagina's

"Maar deze belofte van ideële gelijkheid staat in steeds schriller contrast met de sociaaleconomische ongelijkheid die die mensen daadwerkelijk zien en voelen. Groeiende ongelijkheid en economische onzekerheid voeden een sfeer waarin mensen hun vertrouwen in de politiek en in hun medemensen verliezen. Het maakt ons vatbaar voor allerlei vijandbeelden." (16).

Duco Hellema en Magriet van Lith | *Dat hadden we nooit moeten doen. De PvdA en de neoliberale revolutie van de jaren negentig* | Amsterdam: Prometheus, 2020 | 304 pagina's

"(...) aan de hand van interviews met berokken PvdA-politici proberen we de vraag te beantwoorden waarom de Partij van de Arbeid een liberaal georiënteerde koers is ingeslagen. Zoals we zullen zien, zijn de antwoorden op deze vraag soms verbazingwekkend: 'we gingen met de tijd mee', 'we zochten pragmatische oplossingen', 'het gebeurde gewoon', zo luidt het vaak in interviews die we met oud-bewindslieden en andere PvdA-prominenten hadden" (15).

Robert van Putten | *De ban van beheersing. Naar een reflexieve bestuurskunst*
Amsterdam: Boom, 2020 | 285 pagina's

Verderop in dit nummer staat een interview met de auteur van dit boek. Daarin spreken we over beheersingsdenken in de politiek en de ChristenUnie. Wie zich verder wil verdiepen, doet er goed aan dit proefschrift te lezen. Voor politici en bestuurders biedt met name het tweede deel perspectieven van hoe te besturen en politiek te bedrijven zonder die ban van beheersing.

Actueel.

56 Balanceren tussen vrijheid en beheersing

Interview met Robert van Putten

61 Olifant in de kamer

Column door Wouter Beekers

62 Een bijsluiter bij wiskundige modellen: hoe gebruik je ze in de politiek?

Door Wilhelm Kolkman en Maarten Verkerk

68 Ja/ maar: Verhoog de erfbelasting

Door Jan Post en Pieter Stam

Balanceren tussen vrijheid en beheersing

Als het woord maakbaarheid valt, is het vaak als politiek retorisch scheldwoord. Dr. Robert van Putten schreef zijn proefschrift *De ban van beheersing* rondom die term. Het beeld van maakbaarheid als liberale kritiek op links beleid is hem te makkelijk. In zijn definiëring is maakbaarheid een term die uitdrukking geeft aan het ideaal van beheersing. Daarbij hoort een levenshouding die draait om het in de greep krijgen van maatschappelijke problemen met als doel om tragiek en leed uit te bannen en om geluk te realiseren. Dat gaat samen met een technische benadering. De wereld en maatschappelijke problemen worden dan gezien als een machine, een ding dat we op technische wijze in de greep kunnen krijgen. In dit gesprek gaan we in de spiegel kijken die Van Putten politiek en bestuur voorhoudt. Hoe staat het met het beheersingsstreven in onze partij?

Door Mirjam Kosten

De ultieme inzet van maakbaarheid is het uitbannen van tragiek en het realiseren van geluk. Wat is daar erg aan?

“Allereerst: het oplossen van problemen, het doen van iets goeds, het dingen maken, hoort bij mensen. Zowel vanuit de christelijke traditie als vanuit de antropologie wordt dat duidelijk. Alleen het beheersingsdenken in de moderne cultuur heeft een radicaliseringsslag doorgemaakt. In de dialectiek tussen vrijheid en beheersing trekken we steeds sterker naar beheersing. Dat levert praktische en principiële problemen op. Een praktisch probleem is bijvoorbeeld dat beleid vaak weinig oplevert maar wel geld, tijd en energie kost. Als beleid keer op keer faalt, ondermijnt dat het draagvlak en de legitimiteit van de overheid. Een ander probleem is dat beleid dat wel tot resultaat leidt vaak ook samengaat met onbedoelde gevolgen.”

Wat zijn de normatieve bezwaren die u tegen maakbaarheid hebt? | “Beheersing vraagt om sterke politieke sturing.

Liefst met sturing door experts, door technocratie. Technocraten dulden niet zo makkelijk het democratische ideaal waarin iedereen mee mag praten. Friedrich Hayek, de grote liberaal uit de twintigste eeuw, schetste dat verband tussen beheersing en autoriteit. We willen expertise hebben, vervolgens gaan experts elkaar tegenspreken, dan komt de politiek in de verlegenheid en dan op een gegeven moment zoeken we een ‘nog ultiemer expert’, die alle andere experts monddood moet maken, want die zitten in de weg. Kortom: de roep om autoritair leiderschap zit ingebakken logica in het streven naar beheersing via technische kennis en dat zet de democratie en vrijheden onder druk.

Er zijn ook sociale gevolgen. Eén daarvan is wat ik noem ‘de trivialisering van het bestaan’. Doelen kunnen binnen een maakbaarheidsverhaal absoluut worden en al het andere wordt dan instrumenteel. Dat ons leven intrinsiek waarde heeft en dat andere activiteiten intrinsiek waardevol zijn, komt daarmee op een wiebelig pad. Je ontkomt er in de politiek niet aan om keuzes te maken in doelen en middelen, maar een doel, ook coronabestrijding of het klimaat, heiligt per definitie nooit alle middelen.

Een laatste bezwaar is dat beheersing geen ambivalentie duldt. De Poolse socioloog Zygmunt Bauman beschrijft mooi hoe in het streven naar beheersing een soort zuiverheidstendens zit. Het beheersen vraagt om ordenen, maar er valt altijd wel

PERSONALIA

Dr. Robert van Putten promoveerde (cum laude) deze zomer met zijn proefschrift *De ban van beheersing* (Den Haag: Boom bestuurskunde) aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Dit jaar is hij aan het Wl verbonden om na te denken over de rol van de overheid. Eerder schreef hij voor het Wl samen met dr. Wouter Beekers de studie *Coöperatiemaatschappij* (2014). Van Putten is daarnaast onderzoeker bij de Christelijke Hogeschool Ede.

iets – of iemand – buiten. Denk even aan het kinderpardon. Omdat we die ambivalenties moeilijk verdragen, stapelen we beleid op beleid. Het gaat om het inzicht dat ordeningsdrift altijd tot consequenties leidt en dat we ambivalentie moeten tolereren en ruimte moeten houden voor menselijkheid.”

En dan de ChristenUnie, dit denken past wel bij de wortels van de partij lijkt het. | “Ja, ik zie mijn proefschrift wel in die antirevolutionaire traditie van voorzichtigheid en gematigdheid. Ik weet me geïnspireerd door Groen en Kuiper. De kracht van die traditie is ook het doorzien van de onderliggende tijdgeest, en in onze tijd zie ik de hang naar beheersing als karakteristiek van de moderne samenleving.”

Boven onze beginselverklaring staat ‘vrede zoeken en recht doen’. Dat zijn oneindige opgaves in deze wereld. Is onze partij vatbaar voor beheersingsdenken? | “Recht en vrede zijn wat mij betreft de goede Bijbelse begrippen om over de taak en ambitie van een overheid na te denken. Het gaat me niet zozeer om wat die taak van de overheid is, maar meer om wat een goede manier van interveniëren is. Het risico om in de ban van beheersing te komen zie ik wel voor de ChristenUnie. In onze traditie zijn de begrippen recht en vrede terecht vaak ingekleurd als publieke gerechtigheid, in contrast met alomvattende morele gerechtigheid en aardse vrede in contrast met hemelse vrede. Dat hebben we niet altijd meer scherp. Het lijkt erop dat we de politiek en overheid een te grote

taak toedichten, alsof die een rol hebben in de voorbereiding op Gods Koninkrijk. Dat Tom Wright-achtige denken is waanzinnig populair in Nederland. Het is een beetje een theologische discussie, maar die zouden we op dit punt wel vaker mogen voeren binnen de partij. Die vragen blijven vaak liggen omdat we snel bezig zijn met beleid, met concreet dingen doen waardoor je snel in die technische modus komt. Ik denk dat we soms iets te zwaar inzetten op dat Koninkrijksideaal, dat zowel te ambitieus als principieel problematisch is. Theologen als Stefan Paas en Ad de Bruijne herinneren ons daar soms aan. De grondtoon moet volgens mij zijn: we moeten het een beetje met elkaar zien te rooien tot het Koninkrijk van God komt. We gaan dat Koninkrijk niet realiseren, we hebben meer een interim-taak. We dreigen weleens van aardse vrede en publieke gerechtigheid de koers te verleggen naar een te ambitieuze politiek van geluk, van perfectie.”

Laten we een voorbeeld bij dit thema-nummer over ongelijkheid bespreken. Ik kan me eigenlijk wel voorstellen dat een wethouder sociaal domein kinderarmoede wil uitbannen en daarin ver wil gaan. | “Het is heel goed als mensen en organisaties dit doen.”

U noemt mensen en organisaties, maar de politiek niet? | “Nou, ik vind het goed als politici daar een politiek oordeel over vormen en zeggen: wij vinden dat de samenleving daar wat mee moet en dat de overheid dat op een bepaalde manier ondersteunt. Maar ik wil de reflex weerspreken dat de staat de oplossing

“We dreigen weleens van aardse vrede en publieke gerechtigheid de koers te verleggen naar een te ambitieuze politiek van geluk, van perfectie.”

is voor alles wat wij zielig, vervelend en oprecht tragisch vinden, bijvoorbeeld kinderarmoede. Het is ook een politiek oordeel om te zeggen: dit is niet aan de overheid maar aan de samenleving. Dat lost niet alles op, want maatschappelijke organisaties kunnen evenzeer vanuit beheersingsdenken opereren. Maar het grote verschil is dat de samenleving niet dat geweldsmonopolie heeft en die dwang. Dus de vrijheid is minder in het gedrang en de diversiteit kan bloeien als de samenleving zelf problemen aanpakt. En eerlijk gezegd: ja, dat kan wat minder effectief zijn.”

Nog een hoofdpijndossier: klimaatbeleid. Hoe kunnen politieke partijen daar goed mee omgaan? | “Ik ben blij dat wij niet de partij zijn van klimaatsceptici. Maar mijn stelling blijft: maakbaarheidsdenken is onverstandige politiek. Je blindstaren op absolute doelen en met de laatste ernst elk beleidsmiddel

verdedigen, dat is vaak wat breed in de politiek nu gebeurt. Die stelligheid mag van mij wel minder. We moeten serieus aan de slag en ik ben voor duidelijke beleidsinterventies. Maar wetenschappelijke kennis is voorlopige kennis en iets van die voorlopigheid moet zichtbaar zijn in de route en de beleidsmaatregelen. Ik volg graag politici die zeggen: “we weten het niet exact. We moeten handelen, we denken dat dit de goede maatregelen zijn, we vragen uw vertrouwen om dat te gaan doen.” De erkenning van die onzekerheid in kennis en die voorlopigheid wekt mijn vertrouwen.”

Preventie als interventie is populair, want problemen voorkomen scheelt geld en leed. Hoe kijkt u daarnaar? | “Je zou preventie kunnen zien als maakbaarheid 2.0. De logica van preventie is veel radicaler dan de verzorgingsstatelijke maakbaarheid. Als je die verzorgingsstaat vanwege maakbaarheid problematisch

vond, dan schakelen we hier zonder blikken of blozen door naar een veel radicalere vorm die nog veel meer van de rechtsstatelijkheid en vrijheid vergt. Bovenop de klassieke bezwaren komt dat preventie om toezicht, monitoring en heel veel data vraagt. Je kunt zeggen: dat vinden we de prijs waard. Maar het is een prijs, en de discussie daarover voeren we amper. Een ander bezwaar is dat preventie ook gaat over een bepaald beeld van het goede leven, qua gezondheid en leefstijl bijvoorbeeld. De economische kaart vind ik dan nog de beste omdat de overheid zorgt heeft te dragen voor het voortbestaan van de staat zelf, ook in economisch opzicht. Als de zorgkosten de pan uit rijzen, moeten we daar iets mee. Met dat goede leven moet de overheid zich niet te veel willen bemoeien in een plurale samenleving. In allerlei opzichten is de christelijke traditie er een van diversiteit en pluraliteit, lees Kuiper en Dooyeweerd.”

We staan aan het begin van een vers politiek seizoen. In een interview in *Trouw* verzuchtte u uit te kijken naar politiek die zich gematigd en terughoudend opstelt. Wat geeft u daarover mee aan onze politici? | “Het wordt het seizoen van nieuwe verkiezingen. Dat is natuurlijk altijd een periode waarin mooie beloftes gedaan worden en waarin door partijen tegen elkaar opgebokst wordt om de gunst van de kiezer. Mij lijkt het prachtig als we daar niet al te fel in meegaan. Gert-Jan Segers stelde de overheid voor als huismeester. Dat is een boeiende metafoor die uitnodigt na te denken over wat de overheid wel en niet moet doen. Die huismeester moet niet een te grote broek aantrekken. Hij is geen

huiseigenaar, een bescheiden opstelling is passend.

Hypothetisch denk ik toch dat er een gat in de verkiezingsmarkt moet zijn voor het eerlijke verhaal dat de wereld niet maakbaar is, dat er grenzen zijn aan wat de overheid kan en wil doen. Dat zie je sociaaldemocraten niet doen, (sociaal-) liberalen niet en populistten ook niet. De ChristenUnie kan dit wel, ze maakte er afgelopen periode al een begin mee door bij compromissen eerlijk aan te geven welke idealen niet waargemaakt konden worden.

Er is nog iets dat ik wil meegeven. Bij de vorige verkiezingen scoorde de ChristenUnie van alle partijen hoogst op rechtsstatelijk besef. Mijn hoop is dat we dat weer weten te realiseren. Het terugbewegen van de pool van beheersing naar de pool van vrijheid staat niet gelijk aan weg bewegen van recht en vrede. Als je namelijk doorschiet richting de beheersing, zoals breed in de politiek gebeurt, ontstaan die praktische en principiële bezwaren die ik eerder noemde. Dat ondermijnt de rechtsstaat, de democratie en ontnemt de vrijheid. Dat is ook onrecht. Dus recht doen en vrede zoeken heeft niet alleen maar te maken met mooi beleid maken voor problematische situaties, maar heeft ook te maken met het bewaken van rechtsstaat. Het kunnen omgaan met ambivalenties is ook een vorm van recht doen, namelijk recht doen aan het leven en recht doen aan het belang van vrijheid. Recht en vrede zoeken heeft niet te maken met meer beleid en meer beheersing, maar met het zoeken naar de balans tussen die twee uitersten: vrijheid en beheersing.”

Olifant in de kamer

Waar visie ontbreekt, gaat een volk ten gronde. De vertalingen verschillen wat, maar zo ongeveer houdt Salomo het ons voor in zijn Spreukenboek. Onze eigen staatsman Mark Rutte heeft wat minder op met dat idee van visie. Een visie is wat hem betreft de olifant in de kamer die het zicht belemmert. Die dus – als we even verder redeneren – maar beter door de dierenbescherming kan worden gesedeerd en opgesloten. Toch lijken hij en anderen nu toch wel een beetje bezig met visie: visie op hoe we corona onder controle krijgen en houden en visie op de lessen uit de ingrijpende periode die achter ons ligt.

Die visie vind ik nog een beetje te klein om daarvoor de metafoor van een olifant te gebruiken. Een actuele visie geeft antwoord op actuele vraagstukken. En daarvan hebben we er eigenlijk toch wel een paar meer dan een coronavirus alleen, lieten de afgelopen jaren zien. We hebben zoiets als een vraagstuk rondom rechtvaardig verduurzamen: ik noem maar even het Groningse gas, de gele hesjes en de stikstof. Dan is er nog een Europese vluchtelingen crisis, waarover het weinig gaat terwijl de situatie in Griekenland niets is om trots op te zijn. De discussies rondom internationale veiligheid lijken te zijn gaan liggen na het uitschakelen van de Islamitische Staat, maar ik herinner me voorspellingen dat de terreur door deze gebeurtenissen weer meer naar Europa toe zou kunnen komen. Ook laaide even voor de zomer de discussies rondom multiculturalisme en racisme weer stevig op.

Vraagstukken van duurzaamheid, welvaartsverdeling, migratie, identiteit, veiligheid en democratie zijn nauw aan elkaar verbonden. Ik hoop op verkiezingsprogramma's die die vraagstukken in hun onderlinge verbondenheid durven te adresseren. Ik hoop stiekem zelfs op campagnes en politici die de complexiteit onder ogen durven te zien. Misschien was het even niet zo in de mode, maar een beetje grote verhalen, dat hebben we toch wel nodig vandaag de dag.

COLUMNIST Dr. Wouter Beekers is directeur van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie.

Nooit perfect, wel nuttig

Een bijsluiter bij wiskundige modellen: hoe gebruik je ze in de politiek?

Met het '*flatten the curve*' werden wiskundige modellen even voorpaginanieuws. Opeens zag je overal het plaatje met een steile, korte coronapiek (COVID-19) en de gespreide golf die onder de kritische lijn van beschikbare IC-capaciteit bleef. In één keer was duidelijk wat de maatregelen beoogden. De experts die regeringen bijstaan in het tegengaan van corona, gebruiken modellen om de meest effectieve maatregelen te kunnen bepalen. In de politieke praktijk wordt er veel vaker met modellen gewerkt. In dit artikel proberen we antwoord te geven op de vraag wat modellen wel en niet kunnen en hoe we ze zo verstandig mogelijk kunnen gebruiken. Dit illustreren we aan de hand van corona, maar deze vraag is natuurlijk ook van toepassing op andere complexe vraagstukken waarbij modellen gebruikt worden.

Door Wilhelm Kolkman en Maarten Verkerk¹

Grip op het leven en de toekomst | De mens is al eeuwenlang bezig om grip te krijgen op het leven en de bijbehorende risico's en onzekerheden. In het verleden geloofden we dat fenomenen als hongersnood, ziekte en natuurgeweld een 'Act of God' waren en dat de mens zich daar niet tegen kon wapenen. Met de ontwikkeling van wetenschap en techniek kregen we niet alleen meer kennis van de werkelijkheid om ons heen, maar veranderde ook onze visie op die werkelijkheid. We kregen het gevoel dat we ons leven en onze samenleving steeds beter konden beheersen. We ontwikkelden modellen om het gedrag van de natuur en het handelen van de mens te beschrijven en te voorspellen.²

Met de ontwikkeling van computertechnologie werd het mogelijk steeds complexere modellen te bouwen die steeds meer data op een steeds snellere wijze konden verwerken. Daarnaast ontwikkelde zich binnen de managementwetenschap de discipline van strategische planning: hoe kan een bedrijf of samenleving toekomstige doelen het best bereiken? De sociale en politieke vertaling daarvan in de jaren zeventig, leidde tot de idee van een maakbare samenleving met als motto "Meer kennis leidt tot een betere maatschappij". In Nederland heeft dit onder andere geleid tot instituten als het CBS, WRR, CPB, SCP en RIVM, die mede op basis van modellen nog steeds nuttige adviezen geven aan de politiek.

Wiskundige modellen kunnen echter ook onze gedachten betoveren: maar al te graag willen we ze zien als 'moderne glazen bollen' waarin we op een nauwkeurige en cijfermatige manier de toekomst kunnen zien. Dat kan bestuurders en managers de illusie geven die toekomst te beheersen.

Modellen willen inzetten als toveroplossing, leidt tot problemen. Allereerst omdat de samenleving, de economie, en ook het nieuwe coronavirus, veel complexer, veranderlijker en minder maakbaar blijken te zijn dan gedacht of gewenst. Ook kan het leiden tot het minder waarderen van andere bronnen van kennis en expertise. Daarnaast zijn modellen kwetsbaar voor typische menselijke zwakheden zoals bias, vooringenomenheid en blindheid.

Deze problemen vormen echter geen reden wiskundige modellen niet te gebruiken. In het vervolg bespreken we de twee belangrijkste soorten modellen en gaan we in op de vraag hoe je modellen met inachtneming van technische en menselijke kwetsbaarheden juist wel kunt gebruiken.

AUTEURS

Ir. Wilhelm Kolkman bouwt en gebruikt complexe modellen en risico's ervan en is curator van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie.

Prof. dr. Maarten Verkerk is lid van de Eerste Kamer voor de ChristenUnie.

SAMENVATTING

- Wiskundige modellen zijn behulpzaam in het voorspellen van het gedrag van mensen en natuur.
- Ze reduceren de werkelijkheid en moeten kritisch bevraagd worden op parameters, input en onzekerheid.
- Wiskundige modellen dragen geen politieke verantwoordelijkheid. Politici zullen uitkomsten moeten zien en wegen in een bredere, morele context.

Van trendanalyses naar complexe modellen | Er zijn modellen in alle soorten en maten. Een bekende vorm is de trendanalyse, waarbij wiskundige en statistische berekeningen worden gebruikt om trends in bepaalde gegevens te ontdekken, op basis waarvan voorspellingen gedaan kunnen worden. Zo voorspelde professor Gommers, voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Intensive Care, met kennis uit het verleden wanneer de beschikbare IC bedden vol zouden liggen met coronapatiënten en hoeveel extra bedden nodig waren. Het voordeel van deze methode is dat hij relatief eenvoudig en snel uitgevoerd kan worden en gebruikt kan worden om verschillende scenario's te doordenken. Een beperking is dat er soms te weinig gegevens zijn om de trend goed te begrijpen en niet zeker is of die trend zich ook in de toekomst zal voortzetten.

Er zijn ook meer gecompliceerde modellen te maken. Complexe systemen zijn 'systemen' waarbij de eigenschappen van het systeem *niet* begrepen kunnen worden vanuit de eigenschappen van de afzonderlijke onderdelen. Klassieke voorbeelden van complexe systemen zijn mierenkolonies, samenlevingen, economieën, het klimaat en pandemieën. Zo kun je bijvoorbeeld de eigenschappen van een mierenhoop niet begrijpen vanuit de eigenschappen van individuele mieren. De verspreiding van een virus is niet te begrijpen vanuit de informatie van het virus-DNA. Bij complexe systemen beïnvloeden de afzonderlijke onderdelen elkaar, vaak op een niet-lineaire of exponentiële manier. Er kunnen geheel nieuwe situaties optreden ('emergentie') en de uitkomst is afhankelijk van het gekozen pad ('padafhankelijkheid').³

Al dit soort systemen kun je alleen modelleren door middel van kennis, data of aannames over de eigenschappen van de onderdelen en hun onderlinge interacties. Transparantie in deze relaties en aannames is daarmee een belangrijke voorwaarde voor vertrouwen in complexe modellen. Complexe systemen vereisen daarom complexe computermodellen, zoals het RIVM Corona model.

Doel en beperkingen | Het ontwikkelen van modellen is zinvol om complexe systemen te begrijpen, om mogelijk gedrag te voorspellen, effect van mogelijke interventies te kunnen testen, om zo uiteindelijk met die inzichten het maken van beslissingen te ondersteunen. Een belangrijke vraag daarbij is: waar liggen de beperkingen?

Ten eerste: de werkelijkheid is vaak nog complexer, niet alle eigenschappen zijn goed te meten en ook verandert er veel in de tijd. Ten tweede: elk model bevat aannames met betrekking tot de onderdelen en hun interacties, sommige onderbouwd vanuit de wetenschap en andere niet. Ten derde: deze aannames, het wetenschappelijk begrip van het systeem, en de kwaliteit van de onderliggende gegevens bepalen sterk de betrouwbaarheid van een voorspelling. Ten vierde: elk model is inherent onzeker en die onzekerheid neemt toe, hoe verder men in de toekomst voorspelt.

Mogelijkheden | Een belangrijke vervolgvraag is naar de mogelijkheden van een model. Een model kan mooi laten zien wat de invloed van onzekerheden is: wat is het effect als een bepaalde

“Je kunt de eigenschappen van een mierenhoop niet begrijpen vanuit de eigenschappen van individuele mieren.”

waarde groot of klein is? Ook kun je met een model van tevoren inschatten wat de effecten van maatregelen zijn. Om dat duidelijk te maken geven we twee coronavoorbeelden.

Men kan juist in het begin, wanneer nog veel onzeker is, met scenario's als 'corona gedraagt zich als griep' of 'corona gedraagt zich als SARS', de verschillen in gedrag, uitkomst en de daarbij behorende maatregelen duidelijk maken en er voor kiezen om zich voor beide scenario's al dan niet voor te bereiden. In het begin van de uitbraak was het reproductie getal R (aantal andere mensen dat één patiënt besmet) niet precies bekend. Bij een R groter dan 1 is er sprake van een exponentiële groei van het aantal patiënten en bij een R kleiner dan 1, dooft de pandemie uit. Uitgaande van 1000 besmette patiënten op dag 1, zouden er bij een R -waarde van 1,5 na 10 besmettingsperiodes ruim 57.000 patiënten zijn. Echter, bij een R van 2 zouden ruim 1.000.000 patiënten besmet raken.⁴ Dit laat zien dat de R -waarde heel kritisch is en dat, ondanks die onzekerheid in R waarde, het altijd medisch zinvol is om allerlei maatregelen te nemen die de R -waarde kleiner maken. Mettertijd leren we hoe het virus zich

gedraagt, passen we onze vooronderstellingen en modellen aan die werkelijkheid aan en neemt die onzekerheid in de voorspelling af.

Een relatief eenvoudig model dat goed inzicht geeft in langeretermijneffecten, is vaak beter dan een complex model dat sommige details op korte termijn goed beschrijft maar op lange termijn onjuist is. Het is vaak onmogelijk gebleken al die pandemiefactoren en hun relaties goed in kaart te krijgen en te modelleren.⁵ Maar het gedrag van het virus op lange termijn bleek niet sterk afhankelijk van al deze details. De langetermijneffecten zijn goed te beschrijven met maar twee parameters: de groei/afname van het aantal geïnfecteerde binnen een regio en de overdrachtssnelheid tussen regio's. Zo zal een set van sterke corresponderende interventies altijd leiden tot minder besmettingen. Beide voorbeelden laten zien hoe je en met maar '50% informatie' samen met een model, wel degelijk verstandige beslissingen kunt nemen.

De moraal van het verhaal: vraag altijd naar de onderbouwing van de uitgangspunten van een model, de meest belangrijke parameters en wat het effect van aannames en eventuele onzekerheden

zou kunnen zijn op uitkomst en beleidskeuzes. Het is daarbij altijd beter om 'min of meer correct' te zijn, dan 'precies fout'.

Ethische keuzen | Modellen zijn ethisch gezien nooit neutraal. Daarmee is het gebruik van modellen in de politieke besluitvorming ook niet neutraal. Laten we beginnen met een eenvoudig voorbeeld. Er worden allerlei berekeningen gedaan over de ontwikkeling van de economie. Eén van de belangrijkste parameters is de toename of de afname van het bruto nationaal product (BNP). Op zich is het BNP een belangrijke graadmeter voor de toestand van onze economie. Maar is deze keuze ethisch neutraal? Het antwoord op deze vraag moet ontkennend zijn. Andere parameters zijn misschien wel belangrijker. Zou het niet beter zijn om de ontwikkeling van de economie mede te beoordelen aan de hand van de ontwikkelingen op het gebied van de armoede? Bijvoorbeeld de toename of de afname van het aantal gezinnen of kinderen dat in Nederland in armoede leeft? Of zou je misschien moeten kijken naar de ontwikkeling van het geluksgevoel? Welke groepen in de samenleving worden gelukkiger en welke ongelukkiger? Wetenschappers en politici gaan er in het algemeen vanuit dat de parameters van een model maatschappelijk en moreel relevant zijn. Dit uitgangspunt is onjuist. Elk model moet kritisch bevraagd worden op de keuze van zijn parameters.

Daar komt nog het volgende bij: politici moeten in het gebruik van modellen ons inziens altijd de vraag stellen wat de modellen ons leren over vrede, recht en gerechtigheid. Die vraag zal centraal moeten staan in de politieke afweging.

Politieke verantwoordelijkheid

“Hoe heeft het kunnen gebeuren dat onze rekenmodellen ons op dit punt toch zo in de steek hebben gelaten?” vroeg SP-leider Marijnissen zich af in een Kamerdebat over corona.⁶ Die vraag illustreert het belang van het op een politiek verantwoordelijk manier omgaan met modellen.

In een interview gaf Roel Coutinho, oud-directeur van het Centrum Infectieziektenbestrijding, een mooie samenvatting van de waarde van modellen: “Modellen zijn heel nuttig om te kijken wat er *kán* gebeuren, maar ze kunnen nooit voorspellen wat er *zál* gebeuren.”⁷

Deze uitspraak laat zien wat de mogelijkheden van de wetenschap zijn en wat verantwoordelijkheid van de politiek is. Wetenschappers kunnen laten zien hoe het virus zich zou kunnen verspreiden en welke mogelijkheden er zijn om in te grijpen. Politici zullen dit soort gegevens politiek (in samenhang met andere relevante domeinen) moeten wegen en vanuit hun diepste waarden daar betekenis aan moeten geven. Zij kunnen zich daarbij wel baseren op, maar niet verschuilen achter 'expertadvies'.

De grootste uitdaging ligt niet in de ontwikkeling van een 'perfect' model maar in hoe we als feilbare mensen imperfecte modellen interpreteren, ze waarderen en betekenis geven met beleid, verstand en andere vormen van informatie, om uiteindelijk zo goed mogelijk beslissingen te nemen.⁸ Het gebruik van modellen in de coronapandemie bevestigt daarmee de gevleugelde woorden van de Britse statisticus George Box: “*All models are wrong, but some are useful.*”⁹

Ja.

Ja, een hogere erfbelasting is nodig om de ongelijke verdeling van vermogen te corrigeren. De erf- en schenkbelasting ligt maatschappelijk gezien gevoelig. Maar het gaat om geld dat zonder tegenprestatie is verkregen. Dat geld wordt eigenlijk altijd belast door de fiscus. Denk bijvoorbeeld aan winsten uit loterijen. Waarom zouden we dan geërfd of geschonken vermogen vrijstellen van belastingheffing?

De Bijbel geeft ons de opdracht om naar elkaar om te zien en voor de armen te zorgen. Daarbij moeten de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen. Dit principe komt onder andere terug in ons zorgstelsel en in de sociale verzekeringen. Bij dit principe past ook een progressief tarief voor de erf- en schenkbelasting: hoe groter de erfenis of schenking is, hoe hoger het belastingpercentage.

In de huidige situatie is bij schenkingen aan partners en kinderen over de eerste € 124.726 een heffing van 10% verschuldigd, daarboven 20%. Bij de erfbelasting is er een grote vrijstelling van ca. € 650.000 voor partners en voor kinderen van ca. € 20.000. De vrijstellingen maken het systeem onnodig ingewikkeld en nodigen uit tot misbruik of fraude. Een voorbeeld hiervan is het – legale – kruislings schenken waarbij afgesproken om aan elkaars kinderen te schenken en de vrijstelling hierdoor tweemaal te gebruiken.

Hoe het dan wel moet? De vrijstelling voor erfenissen moet worden beperkt tot € 20.000. Over het hogere bedrag wordt een progressief tarief betaald dat oploopt tot 45% bij erfenissen boven de € 1.000.000. Hierdoor leveren de meest vermogende personen de grootste bijdrage. Voor schenken moet dezelfde systematiek worden toegepast: een kleine vrijstelling en een progressief tarief. Dit systeem is bovendien eenvoudiger, waardoor de uitvoeringskosten bij de Belastingdienst lager zullen zijn. Een belastingclaim op erfenissen van partners en kindsdelen zou overigens, anders dan nu, pas mogen ontstaan als beide partners / ouders zijn overleden. Hiermee wordt voorkomen dat er liquiditeitsproblemen ontstaan bij situaties dat het vermogen in de eigen woning zit.

Om te voorkomen dat vermogen onder de radar wordt gehouden of wordt verplaatst naar het buitenland, moet een conserverende aanslag kunnen worden opgelegd. Als de Belastingdienst ziet dat er vermogen verplaatst wordt naar het buitenland, wordt dan een aanslag opgelegd, die pas bij overlijden wordt geëffectueerd.

AUTEUR Jan Post participeert in het economennetwerk van de ChristenUnie.

Maar.

Een hogere erfbelasting wordt vaak voorgesteld als het middel om vermogen beter of eerlijker te verdelen. **De discussie over deze belasting moeten we echter niet alleen technisch voeren, maar inbedden in een breder gesprek over vermogen en kansen.** Als we dat niet doen, schieten we er niet zoveel mee op.

De ‘enge’ discussie over erfbelasting roept namelijk allerlei vragen op: is het wel eerlijk om een dubbele belasting in te voeren op vermogen dat al eerder – als inkomen of vermogen – belast is? Wat kunnen minderbedeelden zelf doen om hun situatie te verbeteren? En zijn er alternatieve, effectievere oplossingen om de verdeling van vermogen te regelen?

Volgens mij is het van belang om de erfbelasting te bespreken in de bredere context van vermogensongelijkheid. Het is belangrijk dat iedereen in Nederland een aanvaardbaar inkomen heeft om veilig te kunnen wonen en voldoende voedsel te kopen. Voor kinderen geldt dat hun ontwikkelingskansen niet moeten afhangen van waar hun wieg staat. Door een economische bril bezien: hoe meer kinderen met een goede start en zicht op een goede toekomst, des te grotere zijn de collectieve baten voor Nederland – baten die weer nodig zijn om onze collectieve goederen te financieren.

Thomas Piketty wijst erfenissen aan als een belangrijke factor in het ontstaan van vermogensongelijkheid. Maar het Centraal Cultureel Planbureau onderzocht in 2019 de relatie tussen schenkingen en erfenissen waarover belasting wordt betaald en vermogensongelijkheid en kwam tot de verrassende conclusie dat deze schenkingen en erfenissen in Nederland de vermogenskloof nauwelijks beïnvloeden. We moeten van een hogere erfbelasting dus niet te veel verwachten wat betreft het verminderen van vermogensongelijkheid.

Dat neemt niet weg dat een hoger tarief meer oplevert voor de fiscus en dat dat geld gelijk verdeeld kan worden. Praktisch zitten daar echter nog wel haken en ogen aan. Belastingontwijking is immers een eeuwenoude volkssport. Deze ‘sport’ is moeilijk te controleren. Voor je het weet wordt er veel tijd, moeite en belastinggeld gestoken in een verandering, zonder dat die het gewenste effect heeft. Als je toch die route kiest, moet niet alleen naar het tarief gekeken worden maar ook naar het beperken van ‘uitwijkmogelijkheden’.

Het gevaar is dat een hogere erfbelasting – voor veel mensen een beladen maatregel – wel pijn doet, maar niet tot de gewenste opbrengst leidt. Ik heb dus waardering voor het doel om vermogensongelijkheid aan te pakken, maar het risico is reëel dat een hogere erfbelasting niet meer is een dan symboolmaatregel. Wellicht een sympathiek symbool, maar als het niet bijdraagt aan minder vermogensongelijkheid, zou ik zeggen: bezint eer ge begint.

AUTEUR Pieter Stam participeert in het economennetwerk van de ChristenUnie.

Investeren in de toekomst

Het komende seizoen wordt spannend voor de ChristenUnie. Hoe zullen de verkiezingen uitpakken na een periode van regeren? En op welke plek kan de partij vanuit haar christelijk-sociale waarden het verschil gaan maken? Ontdek in het komende jaar hoe die waarden tot uitdrukking komen in actuele politieke standpunten, en of (en waarom) christelijke politiek relevant is in deze tijd. Wil je een duik nemen in het christelijk-sociale denken onder leiding van inspirerende sprekers? En wil je daarbij waardevolle vaardigheden opdoen? Solliciteer dan voor een van de cursusprogramma's van het WI en het ChristenUnie Opleidingscentrum!

Het Fellowsprogramma: politieke verdieping voor jonge denkers

Programma | Leg je oor te luisteren bij denkers als Augustinus, Dooyeweerd en paus Franciscus. Wat betekenen hun teksten voor de samenleving van vandaag? Ga daarover in gesprek met bijvoorbeeld prof. Beatrice de Graaf, Mirjam Bikker en bisschop Gerard de Korte. Een ervaren schrijftainer leert je je mening te verwoorden in een krachtig opiniestuk.
Voor wie? | Het Fellowsprogramma is er speciaal voor twintigers met academisch denkniveau.
Meer info en solliciteren | Kijk op wi.christenunie.nl/fellows voor meer informatie. Stuur vóór 1 december je motivatie en cv naar wi@christenunie.nl.
Bijdrage | Voor studenten: € 125,- / Voor werkenden € 250,- (incl. maaltijden).

Masterclass christelijk-sociaal denken en doen

Heb jij talent en ambitie die je wilt inzetten voor de ChristenUnie? De Masterclass christelijk-sociaal denken biedt je een unieke kans om je te ontwikkelen!
Programma | Je gaat in gesprek met de politieke top van de ChristenUnie over koers en strategie, en met vooraanstaande denkers over inhoudelijke thema's. Je bekwaamt je met deskundigen op het gebied van media en debat en loopt een dag mee met een burgemeester, wethouder, gedeputeerde of Tweede Kamerlid. Het programma (7 avonden en 4 zaterdagen) duurt van november 2020 t/m juni 2021. Samen met de andere deelnemers verdiep je je een half jaar in het christelijk-sociaal denken en doen en bouw je aan een ChristenUnienetwerk waar jij en anderen nog jarenlang plezier van hebben. In dit traject oriënteer je je op jouw plek binnen de ChristenUnie.
Meer info en solliciteren | Kijk op christenunie.nl/masterclass voor meer info. Solliciteren kan t/m 20 oktober.

Agenda.

20 oktober

Deadline sollicitatie Masterclass
christenunie.nl/opleiding/masterclass

1 december

Deadline sollicitatie Fellows
wi.christenunie.nl/fellows

Enquête *Groen*

We hebben een korte enquête gemaakt omdat we graag willen weten wat u van *Groen* vindt.

Dat helpt ons om *Groen* waar nodig te verbeteren. Heeft u concrete ideeën voor een artikel of thema in *Groen* waar u graag over leest? Laat het ons weten aan het slot van de enquête. Dank alvast!

Esther Paul-Jonker, hoofdredacteur en Mirjam Kosten, eindredacteur

wi.christenunie.nl/lezersonderzoek

Noten.

p 6-11

1. Thomas Piketty, *Capital et idéologie*. Parijs: Seuil, 2019.
2. Pauselijke Raad voor Rechtvaardigheid en Vrede, *Compendium van de sociale leer van de kerk*. Brussel: Licap, 2004.
3. Wel zijn er publicaties van de oecumenische Wereldraad van Kerken, waarin veel protestantse kerken verenigd zijn, zoals het recente *Economy of Life. Linking Poverty, Wealth and Ecology*. Genève: WCC Publications, 2015, onder redactie van Rogate R. Mshana en Athena Peralta.
4. Zie: 'Poverty and providence. Economic inequality as theological problem', in Willem Marie Speelman e.a. (red.), *Poverty as Problem and Poverty as Path*. St. Bonaventure: Franciscan Institute Publications, 2017, 51-67 gaat hier dieper op in.
5. Joost Hengstmengel, *Hemelse zaken. De kerkvaders over economie*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn – Motief, 2019, h. 8
6. Tom Holland, *Heerschappij. Hoe het christendom het Westen vormde*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2020, h. 5.

p 12-13

1. Gebaseerd op: CBS, (6 maart 2020). *Parade van Pen, de vermogensverdeling in 2018*.
2. CBS, (2019). *Armoede en sociale uitsluiting 2019*.
3. CBS, (2019). *Armoede en sociale uitsluiting 2019*.
4. W. Dekker, (1 juli 2020). Experts: selecte groep van rijkste Nederlanders bezit nog meer dan gedacht. *De Volkskrant*.
5. CBS, (2019). Ongelijkheid in inkomen en vermogen; huishoudens.

p 34-37

1. A.C. Fountain and F. Hütz-Adams, (2019): *Necessary Farm Gate Prices for a Living Income*. Website: <https://www.voicenetwork.eu/wp-content/uploads/2020/01/200113-Necessary-Farm-Gate-Prices-for-a-Living-Income-Definitive.pdf>
2. Food and Agriculture Organization of the United Nations, (2020). *Comparative study on the distribution of value in European chocolate chains. Research report*. Website: <https://www.eurococoa.com/wp-content/uploads/Comparative-study-on-the-distribution-of-the-value-in-the-European-chocolate-chains-Full-report.pdf>
3. Prijsnemer: producent die geen invloed heeft op de prijs van zijn product, alleen op de volumes die hij levert.
4. Een uitgebreide analyse van de voor- en nadelen van keurmerken in de cacaosector publiceerden wij vorig jaar: VoiceNetwork, (2019). *Certification is not the systemic solution to unsustainable cocoa*. Website: <https://www.voicenetwork.eu/wp-content/uploads/2019/08/190619-VOICE-Certification-Position-Paper-Final.pdf>
5. J. Kooiman, (9 juli 2020). 'AMC creëert ruimte voor 'groene kartels''. *NRC Handelsblad*.

p 38-44

1. J. Jonker, (8 april 2020). 'Gemeenten in financiële problemen door corona', *NOS-Nieuwsuur*.
2. J. Van den Berg en E. Verwiel, (4 mei 2020). 'Driekwart van de gemeenten voorziet extra bezuinigingen door coronacrisis', *De Volkskrant*.
3. M. Couzy, (3 mei 2020). 'Wat brengt de economische crisis na het coronavirüs?' *Het Parool*.
4. P. Klapwijk, (25 mei 2020). *Gemeenten in problemen door coronacrisis*. Onderzoek iVandaag in samenwerking met de VNG.
5. VNG, (2010). *De wondere wereld van gemeentefinancien*. Gemeentefinancienbericht 2010.
6. Binnelands Bestuur, (12 maart 2010). Crisis treft gemeenten hard.

7. ANP, (7 mei 2020). 'Wiebes: niet bezuinigen maar juist investeren na coronacrisis', *Nederlands Dagblad*.
8. VNG, (2010). *De wondere wereld van gemeentefinancien*. Gemeentefinancienbericht 2010.

p 46-47

1. Bijzonder interessant is dat Piketty op overtuigende wijze laat zien dat de huidige situatie, waarin de kapitalistische markt-economie het dominante model is, minder verschilt van de middeleeuwse standenmaatschappij dan vaak gedacht. Zo lijkt het meritocratische argument ("lage vermogensbelasting is nodig opdat de samenleving als geheel erop vooruit gaat") verdacht veel op het discours van de adel en de geestelijkheid uit het zogenaamde 'ancien régime' ("de arbeidersklasse moet genoeg nemen met een lage levensstandaard opdat wij 'de veiligheid en het geestelijke niveau' kunnen handhaven").
2. Het betreft het idee dat de Kerk de plaats van Israël ingenomen heeft, waarbij Jezus beschouwd wordt als universele redder van de mensheid in plaats van als Messias van Israël. Het idee dat de Bijbel geen 'blauwdruk' zou bieden voor de samenleving is een logisch gevolg van deze leer.
3. Zie W.J. Jennings, *The Christian Imagination*, (2011). Doordat de Bijbel losgemaakt werd uit haar Joods/Israëlitische context, ontstond ruimte (en de noodzaak) voor een nieuwe, seculiere theorie om verschillen tussen volken en rassen te duiden. En om hun 'geestelijke' staat te evalueren en te verklaren. In een Grieks-filosofisch denkkader leidde dit tot een hiërarchische categorisatie van volken, waarin de theologisch dominante positie van christenen als het 'nieuwe Israël' gekoppeld werd aan hun politieke en economische dominantie, en aan fysieke kenmerken van het blanke ras. Daarmee kon ook slavernij gerechtvaardigd worden en zelfs verdedigd als 'geestelijke zaak'.

p 48-49

1. Daron Acemoglu en Pascual Restrepo, (2018). *Artificial intelligence, automation and work*. NBER Working Paper 24196.
2. Dit voorbeeld, en andere beleidsvoorstellen, zijn terug te vinden in <https://www.nytimes.com/2019/02/23/sunday-review/tax-artificial-intelligence.html>.
3. Oliver O'Donovan (2017). *Entering into rest: ethics as theology*, vol. 3. Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans. Het citaat is terug te vinden op pagina 114, in het lezenswaardige hoofdstuk 'The communication of work'.
4. Carola Schouten en Geert Jan Spijker, (2017). *Rijnland werkt: in gesprek met ondernemers*. Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie: Buijten & Schipperheijn Motief.
5. Govert Buijs, (2018). *Waarom werken we zo hard?* Amsterdam, Boom.

p 62-67

1. Met veel dank aan meelezers: Thera de Haan, Albert van de Horst, Bert Slagter.
2. Peter Bernstein, (1988). *Against The Gods, the Remarkable Story Of Risk*. Hoboken: John Wiley & Sons
3. Bert Slagter en Peter Slagter, (4 mei 2020). 'Alleen deze exit-strategie kan ons uit de corona-lockdown bevrijden. Over Corona, complexiteits-theorie, beslissen onder onzekerheid, 'pre-cautionary principle' en exit-strategieën', *Follow the Money*.
4. Berekening door Ir. Kees Pieters, (2 mei 2020). Niet gepubliceerd.
5. Alexander Siegenfeld, Nassim N. Taleb, and Yaneer Bar-Yam, (June 24, 2020). 'What models can and cannot tell us about COVID-19', PNAS.
6. Tweede Kamer (1 april 2020). 66e vergadering.
7. Margreet Fogteloo en Emy Koopman, (2 april 2020). 'Het idee dat je dit kunt voorspellen is gewoon niet reëel', Interview met Roel Coutinho. *De Groene Amsterdammer*, 144(15).
8. Ian Sample, (March 25, 2020). 'Coronavirus exposes the problems and pitfalls of modelling', *The Guardian*.
9. G.E.P. Box, (1979). 'Robustness in the strategy of scientific model building', in: R.L. Launer and G.N. Wilkinson, (eds.), *Robustness in Statistics*, Academic Press, pp. 201–236.

Colofon.

Groen, studie- en opinieblad van de ChristenUnie.
Jaargang 4, nr. 3, september 2020.
Oplage: 5.200 | ISSN: 1568-5845

Groen is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer-stichting) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie. *Groen* wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

Meer informatie over abonnement of donateurschap via: wi.christenunie.nl.

Groen verschijnt 4 keer per jaar.
Deadline kopij volgend nummer: 9 oktober 2020.
Neem voor een bijdrage contact op met de redactie via redactiegroen@christenunie.nl.

Donateurschap WI per 01-01-2020:
€ 36,00* per jaar. T/m 26 jaar € 20,00.*
Donateur WI (kwartaalbetaling)
€ 9,00 mogelijk met aut. incasso.
*Bij aut. incasso, anders € 2,50 toeslag

Redactie

Esther Paul-Jonker (hoofdredacteur)
Addy Plieger (namens Bestuurdersvereniging)
Mirjam Kosten (eindredacteur)
Reinier Koppelaar
Steven Datema (namens de Tweede Kamerfractie)
Laurens Wijmenga (WI)

Vormgeving

Frivista | create, communicate, activate | Utrecht

Fotografie

Folkert Rinkema

Druk

Drukkerij Kempers BV | Aalten

Uitgave, redactie en administratie

Mr. G. Groen van Prinsterer-stichting
WI van de ChristenUnie

Legaten

Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tenaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, 'Mr. G. Groen van Prinsterer-stichting' Amersfoort.
KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Telefoon: 033 - 422 69 60
Email: redactiegroen@christenunie.nl
wi.christenunie.nl
bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van *Groen* of uw donateurschap willen opzeggen, doe dit dan schriftelijk voor 1 januari 2020 (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl).

© ChristenUnie 2020. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

Groen is een uitgave van

wi Wetenschappelijk
Instituut
ChristenUnie

ChristenUnie
Bestuurdersvereniging

“De theologische verklaringen van
ongelijkheid vormen niet de fraaiste bladzijdes
uit de geschiedenis van het christendom.”

Joost Hengstmengel, p10